

Vestul României în secolele IV—X e.n. *

MIHAI SÂMPETRU

Retragerea aureliană a creat o situație nouă sub aspect politic și militar prin replierea pe Dunăre la 271 e.n. Fosta provincie romană Dacia a intrat cu acordul Imperiului, mai întâi sub dominația dacilor carpi¹ și apoi, a goților în secolul IV.

Imperiul Roman, recucerind ținuturi de pe malul stîng al Dunării², a reușit să aducă la ascultare în veacul al IV-lea pe goți și pe sarmați, atît în afara cît și în lăuntru fostei provincii Dacia. Iar datorită inițiativei decisive a lui Constantin cel Mare, la colonizările masive de carpi³, în sudul Dunării făcute de predecesorii săi, s-au adăugat altele, de sarmați⁴, aduși tot de la nord de fluviu. Noua situație de stabilitate durează pînă la 376—378 cînd, sub loviturile hunilor, federații goți⁵ sînt aruncați peste fluviu, în Imperiu, iar stăpînirea lor, tutelată de romani, încetează.

Mai mult, ciocnirea dintre romani și germani din 378, cu efecte devastatoare pentru statul roman, va slăbi forța acestuia în fața pericolului apărut la frontierele Imperiului. Hunii, noii stăpînitori ai spațiului nord-dunărean de la Dunăre cu fosta provincie romană și teritoriile limitrofe, se manifestă de la început ca un factor politico-militar independent și antagonic față de Imperiu, pînă la prăbușirea de la Nedao (454 e.n.). În acest răstimp (377—454 e.n.) în Transilvania și spre vest pînă la Tisa și la sud de Carpați se stabilesc alte neamuri germanice, asociate hunilor prin forța armelor, distribuite în teritoriu conform intereselor acestora.

După înfringerea decisivă cauzată hunilor la Nedao, populațiile răscolate își dispută și redistribuie stăpînirea teritorială hunică în funcție de aportul la înfringerea acestora și de forța lor militară⁶. Beneficiarii imediați ai acestei noi situații sînt gepizii, care, pînă la 567 e.n. sînt recunoscuți de Imperiul Roman de Răsărit ca stăpînitori sub egida sa în Dacia Veche, în condițiile în care statul roman de răsărit restabilește însuși controlul său deplin pe malul stîng, operațiune dusă la bun sfîrșit de către Iustinian.

Gepizii⁷ au fost înlăturați la rîndul lor la 567 e.n. de către avari, ce reușesc să-și mențină stăpînirea ca și hunii, adică independent de Imperiu și acționînd împotriva lui și în vremea lui Heraclius.

Khaganatul va dura încă multă vreme după prăbușirea liniei Dunării (614 e.n.), deși slăbit, pînă către începutul secolului al IX-lea, cînd a fost zdrobit de franci⁸.

Sucesiunea neîntreruptă de populații migratoare ce domină din punct de vedere politic și militar în spațiul geografic al fostei provincii Dacia cît și în afara limitelor ei, a creat o „perdea”

* Apărut succint, ca referat în *Symposia Thracologica*, 8, Satu-Mare—Carei, 1990, unde s-au strecurat unele greșeli de tipar.

¹ Cu privire la neamul dacic al carpilor, vezi B. Mitrea, în *Istoria României*, I, București, 1960, p. 637—647; Gh. Bichir, *Cultura carpică*, București, 1973.

² M. Macrea, *Istoria României*, I, București, 1960, p. 615—637.

³ Gh. Bichir, *op. cit.*, p. 147, p. 156, p. 174 și p. 183—184

⁴ I. Nestor, *Istoria României*, I, București, 1960, p. 671—682; I. Barnea—Octavian Iliescu, *Constantin cel Mare*, București, 1982, p. 92—123.

⁵ I. Nestor, *op. cit.*, p. 682—694.

⁶ Idem, p. 694—704.

⁷ K. Horedt, *Istoria României*, I, București, 1960, p. 704—714.

⁸ Idem, *op. cit.*, p. 714—722; în legătură cu migrațiile vezi și Constantin C. Giurescu și Dinu C. Giurescu, *Istoria Românilor*, I, București, 1974, p. 163—177.

ce a acoperit în izvoarele istorice realitățile etno-culturale băștinașe și locale, situație ce a putut fi deslușită arheologic abia în vremea din urmă pe baza unui mare volum de muncă și de informații acumulate prin săpături.

Persistența populațiilor daco-romane din Transilvania, din cununa munților, cit și a celei daco-romane și sarmatice din Cimpie, din Banat, Crișana și Maramureș, răzbate totuși din izvoarele literare ale epocii, privind evenimentele de după 271 e.n., pe parcursul veacurilor IV—VII e.n., perioadă ce ne reține în primul rînd atenția.

Tabloul istoric din teritoriile amintite, completat substanțial în urma investigațiilor arheologice intense desfășurate în ultimele patru decenii, a dus, prin evidențierea și coroborarea datelor la o mai bună cunoaștere a evoluției societății locale, ce și-a urmat cursul în ciuda succedării diferitelor stăpîniri alogene — și în prima etapă a procesului de etnogeneză. Pînă acum, în explicarea acestui fenomen ce a avut ca rezultat final, după desfășurarea celei de a doua etape a etnogenezei (secolele VII—VIII), apariția pe scena istoriei, în veacul al IX-lea, a poporului neolatin răsăritean — poporul român, s-a pus accentul, în ceea ce privește părțile de peste munți, aproape numai asupra elementului autohton dac romanizat, local.

În anii din urmă, cercetători de autoritate au relevat, pe drept cuvînt, în temeiul descoperirilor arheologice concludente, și apoteul dacilor liberi-carpici, ce s-au instalat în Transilvania pe teritoriul fostei provincii după retragerea autorităților și armatei din vremea împăratului Aurelian, sau, chiar, puțin după mijlocul secolului III, după cum înclină să admită istoricii, care, pe baza izvoarelor literare socotesc că pierderea, măcar a unei părți din provincia romană, Dacia, a avut loc sub Gallienus.

Lista așezărilor și necropolelor autohtone din *corona montium* a Daciei romane, de caracter daco-roman *sătesc*, datate din secolele II—III e.n., a crescut simțitor, ca și a altor vestigii dacice, de altfel, din castre și din așezările civile romane⁹.

În ultimii ani s-a reușit identificarea și separarea unor așezări rurale din secolele IV—VI e.n. din Transilvania cu trăsături specifice daco-romane de aspect provincial, în care nu s-au constatat elemente caracteristice gotice, de tip Sintana de Mureș din veacul al IV-lea sau aparținînd altor neamuri germanice prezente în spațiul transilvan sau în Cimpia de Vest în secolele V sau VI, de caracter ostrogotic sau gepidic, de pildă. Pentru Transilvania intramontană sînt semnificative în acest sens descoperirile de la Bratei, Obreja, Sighișoara („Dealul Viilor”) și Țaga¹⁰.

Pentru prezența carpilor, ca element de întărire a etniei băștinașe¹¹, sînt edificatoare descoperirile de la Bezid, Mediaș Sebeș, Cristian și Merești, ce se datează nu mai devreme de jumătatea a doua a secolului III e.n.¹².

În Banat întîlnim același tablou al continuității populației autohtone, atît în perioada existenței provinciei romane Dacia, cit și în cea următoare, de după retragere (Tibiscum, Hodoni-Pustă, Timișoara-Ciorenii, Timișoara-Freidorf, Jabăr, Izvin, Criciova, Moldova Veche, Gornea, etc.)¹³.

La nord de Mureș, în Crișana, care nu a făcut parte din provincia Dacia, s-a constatat o mare densitate de locuire dacică dovedită prin așezări și necropole de incinerare din secolele II—III e.n. (Sântana, Cicir, Meroda, Șiria, Cuvîn în Cimpia Aradului, și, mai la nord, la Oradea—Salca, Girișul de Criș, Sintion, Rohani și Ccciuba, iar în zona Satu-Mare, la Berea, Ciumești și Medieșul Aurit) cu ceramică specifică alături de alte elemente de cultură materială.

⁹ D. Protase, RRH, 3, 1964, 2, p. 193—211; idem, Banatica, 1, 1971, p. 93—105; idem, *Autohtonii în Dacia. I (Dacia Romană)*, București, 1980; I. Glodariu, *Așezări dacice și daco-romane la Slimnic*, București, 1981; C. Beldiman, SympThrac, 7, Tulcea, 1989, p. 419—422; V. Lazăr, SympThrac, 7, Tulcea, 1989, p. 386—387; B. Bartók, SympThrac, 8, Satu-Mare—Carcii, 1990, p. 204—205.

¹⁰ I. Nestor, RRH, 3, 1964, 3, p. 398—399; I. Nestor și E. Zaharia, Materiale, 10, 1973, p. 191—194; D. Protase, Acta MN, 8, 1971, p. 135—160; L. Bărzu, *Continuitatea populației autohtone în Transilvania în secolele IV—V (Cimitirul nr. 1 de la Bratei)*, București, 1973; G. Baltag,

REV MM-MIA, 2, 1982, p. 44—50; D. Protase, SympThrac, 4, Oradea, 1986, p. 119—120.

¹¹ Gh. Bichir, Thraco-Dacica, 9, 1988, 1—2, p. 116.

¹² M. Macrea, Apulum, 7, 1968, 1, p. 180—187; D. Protase, SCIV, 23, 1972, 4, p. 593—607. La care se adaugă și descoperirile de la Șopteriu (jud. Bistrița-Năsăud) (vezi Gh. Bichir, *op. cit.*, p. 116 și de la Stolniceni (Oltena) (ibidem) p. 115.

¹³ N. Gudea, Banatica, Reșița, 1977, p. 8 și urm.; Doina Bence, Fl. Mededej, P. Bona și R. Petrovski, Materiale, 14, 1980, p. 298—303; Adrian Bejan, Materiale, 14, 1980, p. 366—372; D. Bence, Banatica, 7, 1983, p. 203—223; N. Gudea—I. Moșiu, Banatica, 7, 1983, p. 151—202; O. Bozu, SympThrac, 7, Tulcea, 1989, 389—390.

Și în perioadă următoare, în secolul IV e.n. se constată arheologic prezența autohtonă daco-romană în Cimpia Aradului, la Arad—Ceala, Arad—Grădiște, Arad—Teba, Covâșinț, Cuvin, Șiclău, Șiria, Zimandul Nou, Simboteni, Arad—Bujac, Grăniceri, Nădab, Pădureni, Soccor, Sântana¹⁴.

Situația arheologică este asemănătoare și la nord, în bazinul Crișurilor, unde se constată așezări succesive ce demonstrează o continuitate de viață daco-romană și în secolele IV—VI e.n. și din perioada următoare a secolelor VII—IX de formare a limbii și poporului român, continuând în epoca medievală¹⁵.

De remarcat că în așezarea din secolul VI e.n., de la Biharea (Grădina C.A.P.—Baraj), de pildă, formele ceramice sînt de tradiție autohtonă, atît la vasele lucrate la roată cit și la cele modulate cu mîna, lipsind ceramica stampată caracteristică gepizilor, ca și vasul în formă de pară, de asemenea specific culturii gepide, ce se întilnește frecvent la Morești în aceeași vreme (secolul VI e.n.).

De altfel, la Biharea (Grădina C.A.P.—Baraj) se constată arheologic o succesiune de locuire a populației locale neîntreruptă, din secolul IV pînă în secolul X și în veacurile următoare.

Ceramica din secolele VIII—X e.n. descoperită în locuințe are trăsăturile caracteristice ale olăriei locale din orizontul Biharea — Călățeșca (jud. Bihor) — Crăciunești (jud. Hunedoara), din Munții Apuseni¹⁶.

La est de Tisa, în Cimpia Vestică, în Banat și Crișana, se constată o pătrundere masivă a sarmaților documentată prin necropole, grupări de morminte și mai ales înmormintări izolate, toate de înhumatie, care, cronologic, revin în proporție de cea. două-treimi perioadei de după 271 e.n., iar o treime, înainte de această dată. În Banatul românesc, din cea de-a doua perioadă (de după 271 e.n.) menționăm descoperirile sarmatice de la Zădăreni I, Zădăreni II, Sânpetru German I, Sânpetru German II, Cenei, Dumbrăvița, Timișoara—Căramidarie, Moșnița, Bărăteaz, Checea, Hodoni, Beșenova Veche, Tomnatic, Lovrin, Satchinez, Cerneteaz, Săcălazi, Șag, Ciacova, Deta, iar pentru perioada mai timpurie, a secolelor II—III e.n. (înainte de 271 e.n.), pe cele de la Beba Veche, Cherestur, Sănnicolaul Mare, Vizejdia și Timișoara—Freidorf.

În Crișana, numărul descoperirilor sarmatice din perioada timpurie, dinainte de 271 e.n., este ceva mai mare (din care notăm, din nord, Carei și Săcuieni, apoi Vârșand, Șimand, Nădlac, Semlac, Pecica, Arad), iar după această dată, la Cherechiu, Șeitin, Arad, Dorobanți, Tărian, Iarmata Neagră, Peregul Mic, etc.¹⁷.

În necropola de la Șimand, cu datare din secolele II—III e.n., ce arată o pătrundere sarmatică în Crișana înainte de retragerea romană din Dacia, se observă o puternică influență dacică asupra sarmaților, ceea ce implică coabitarea lor în cimpie, fapt remarcat și în necropola de la Janossállás din Ungaria¹⁸. Harta descoperirilor arheologice din Ungaria, din Cimpia Tisei, se concentrează cu precădere între 50 e.n. — 271 e.n., între Dunăre și Tisa și pe Criș, ajungînd spre nord pînă la cotul Tisei.

După 180 e.n. ele se înmulțesc brusc, fenomen pus pe seama apariției unui nou val sarmatic, roxolanic. Și în perioada dintre 271—375 e.n., descoperirile sarmatice din Ungaria acoperă Tisa pe ambele maluri ca și mai înainte, de la cotul nordic în aval pînă la Mureș, la confluența cu Tisa, inclusiv zona Crișului¹⁹.

¹⁴ Egon Dörner, *Urme ale culturii materiale dacice pe teritoriul arădean*, Arad, 1968; I. H. Crișan, *Apulum*, 7, 1968, 1, p. 241—260; E. Dörner, *Apulum*, 9, 1971, p. 681—692; idem, *Ziridava*, 3—4, 1974, p. 93—103; M. Barbu și E. Dörner, *Ziridava*, 12, 1980, p. 131—139; S. Dumitrașcu, *St.*, 2, Oradea, 1968, p. 239—256; S. Dumitrașcu și T. Bader, *Acta MN*, 4, 1967, p. 107—126; idem, *Așezarea dacilor liberi de la Medieșul Auril*, Satu-Mare, 1967 (atît în așezare cit și în necropolă s-a constatat și prezența elementului etnic vandalic, cf. Gh. Bichir, *Thraco-Dacica*, 1, 1976, p. 306 și nota 107); I. Stanciu, *SympThrac*, 8, Satu-Mare—Carei, 1990, p. 193; vezi și I. Nemeti, *SCIIVA*, 34, 1983, 2, p. 143 (așezarea din secolul IV e.n. de la Pișcolt-Lutărie).

¹⁵ S. Dumitrașcu, *Crișia*, 8, 1978, p. 51—111; idem *Ziridava*, 10, 1978, p. 81—100; idem, *Materiale*, 11, 1980, p. 137—145; idem, *Materiale*, 15, 1983, p. 367—374; idem, *Materiale*, 16, 1986, p. 194—201; Gh. Lazin și Maria Hep,

SympThrac, 8, 1990, p. 79—86; Succesiune de așezări pe aceeași vatră pînă în secolul IX și la Ciucești (Grădina C.A.P.), jud. Satu-Mare (vezi I. Stanciu, *op. cit.*, p. 193) și la Sighișoara — Dealul Viilor, jud. Sibiu (vezi G. Baltaș, *op. cit.*, p. 44) și în județul Mureș (vezi V. Lazăr, *SympThrac*, 8, 1990, p. 234—235).

¹⁶ S. Dumitrașcu, *Materiale*, 14, 1980, p. 141—145.

¹⁷ E. Dörner, *Urme ale culturii...*, Arad, 1968, p. 23 și nota 65; idem, *Apulum*, 9, 1971, p. 681—692 (indeosebi p. 687 și nota 46).

¹⁸ N. Chidioșan, *REV Muz.*, număr special, 1965, p. 443; Egon Dörner, *Urme ale culturii...*, p. 19—21; idem, *Apulum*, 9, 1971, p. 687 (vezi și *SCIIV*, 1, 1962, p. 208, nr. 63 și *SCIIV*, 2, 1963, p. 458, nr. 64).

¹⁹ M. Părdueș, *Denkmäler der Samratenzit Ungarns*, 1—3, Budapest, 1943—1950; idem *ActaArchHung*, 7, 1956, 1—4, p. 139—182.

Pentru Iugoslavia, harta descoperirilor sarmatice din Banat și Bačka înregistra la un moment dat mai mult de 120 de puncte, o mare densitate observându-se în Banatul de sud. Cartarea cuprinde însă o perioadă mai îndelungată, mergând pînă la apariția avarilor, la 567 e.n. De remarcat că în zona dintre Dunăre și Sava, de la sud, nu sînt vestigiile sarmatice, ci doar ostrogote, hunice și gepidice, care sînt foarte rare în Bačka și Banat. În cadrul culturii materiale gepidice este prezentă o componentă sarmată, constînd din ceramică și podoabe (fibule, brățări, pandantive, mărgelile, etc.) prezentă pînă în secolul VII.

Vestigiile de caracter slav lipsesc cu desăvîrșire în Iugoslavia²⁰ în Banat și Bačka înainte de secolul VII e.n., situație similară cu cea din România (ne referim la Transilvania, Crișana, Maramureș și Banat), unde, de asemenea nu s-au consemnat așezări sau necropole slave înainte de veacul al VII-lea, cu excepția colțului de sud-est al Transilvaniei, unde în secolul VI există și o populație slavă alături de cea locală, romanică²¹.

Conlocuirea sarmaților cu populația băștinașă între Nistru și Tisa, la est, sud și vest de provincia Dacia în secolele I—III e.n. (pînă la 271 e.n.) a fost clar și abundent relevată de investigațiile arheologice, fiind surprinse elementele de înmormîntare, atît în așezările autohtone rurale cît și în necropole aparținînd, fie băștinașilor, fie sarmaților. Ne referim la întreg spațiul daco-roman nord-dunărean, în cazul de față, pînă la Dunăre, și nu numai la Cîmpia Tisei, deoarece, după cum vom vedea, evoluția raporturilor dintre autohtoni și sarmați a fost aceeași pe întregul teritoriu amintit, indiferent de ce neamuri sarmatice este vorba (iazigi, roxolani sau alani) și a avut aceeași finalitate, romanizarea acestora în urma îndelungatei conlocuiri. Este fapt stabilit așezarea sarmaților în sălașe și nu în sate în secolele I—III e.n., fapt pentru care nu s-a descoperit nicăieri vreo așezare sarmatică din această perioadă în teritoriul amintit, ci numai necropole, de înmormîntare. Semnificativă ni se pare în acest sens, între altele, situația din necropola sarmatică din secolul III e.n., de la Tîrșor (jud. Prahova), unde avem numai mormînte de înmormîntare aparținînd acestei populații cu ritual și ritualul și obiecte de inventar caracteristice, deși tot la Tîrșor în imediata vecinătate există o așezare dacică sincronă în care s-au găsit materiale sarmatice, ceea ce înseamnă că și așezările și corespunzător necropolele, dacică, respectiv sarmatică, erau distincte. Această situație nu se mai întîlnește în secolul IV, tot acolo, deoarece, pe același loc, necropola de tip Sintana birituală, apare constituită din trei elemente etnice: daco-roman, sarmatic și gotic, ceea ce înseamnă că și așezarea, satul era comun deși locuitorii ocupau desigur „cartiere” distincte.

Situația de plan, ca și mormintele cu inventarul lor descoperite în necropola din secolul IV, ca și suprapunerea și extinderea acesteia peste necropolele anterioare, sarmatică de înmormîntare, respectiv dacică, de incinerare este edificatoare în acest sens²².

Realitățile daco-sarmatice din secolele I—III e.n. cu aspect de generalizare în spațiul dintre Nistru, Carpații Răsăriteni și Olt pînă la Dunăre în sensul sus arătat, al conlocuirii, dar cu păstrarea caracteristicilor, etno-culturale ale fiecărei populații, dar și cu împletirea de elemente culturale au fost surprinse sintetic²³. Faptul că în veacul al IV-lea sînt alți sarmați, și nu roxolanii din perioada anterioară, nu schimbă datele problemei, important este că începînd cu secolul IV se constată coexistența daco-sarmată în aceleași așezări reflectată corespunzător în cadrul unor necropole unice și nu separate.

Cel de-al treilea element etnic, cel gotic, numeros sau nu, era de acoperire, și s-a scurs, de altfel, la sud de Dunăre în Imperiu către sfîrșitul veacului IV în masă (deși grupuri izolate au putut rămîne pe loc în anumite zone mai ferite), baza etno-culturală a continuității constituînd-o în continuare în veacurile următoare, sub dominația hunică și după aceea, populația daco-romană numeroasă și alături, cea sarmatică.

De aceea interpretarea emisă cu ani în urmă, marginal, a căpătat cu vremea fundamentare mai cuprinzătoare, ieșind din stadiul de ipoteză²⁴, dedusă din faptul că forme ceramice de tra-

²⁰ D. Dimitrievic, *O etničkim problemima Vojvodine u vreme doseljenja Slovena*, Simpozijum Sarajevu, 1969, p. 85—94.

²¹ Z. Székely, SCIV, 13, 1962, 1, p. 47—58; idem, *Aluta*, 1971, p. 129—139.

²² Gh. Diaconu, *Tîrșor, Necropola din secolele III—IV e.n.*, București, 1965, pl. 3 și p. 112—126. Pentru necropolele getodace din Muntenia, vezi și Gheorghe Bichir, *Geto-Dacii din Muntenia în epoca romană*, București, 1984, p. 14—19

și note.

²³ Gh. Bichir, *Les Sarmates sur le territoire de la Roumanie*, Actes du VIIIe Congrès International des Sciences Préhistoriques et Protéohistoriques, 1. (Rapports généraux), Beograd, 1971, p. 275—285; idem, *Relation between the Autochthonous Population and the Migratory Populations on the Territory of Romania*, București 1975, p. 55—65; idem, *Dacia*, NS, 21, 1977, p. 167—197.

²⁴ Gh. Diaconu, *op. cit.*, p. 115.

diție sarmată din Muntenia de Cîmpie ce se pot recunoaște în ceramica din secolul VI pledează tocmai pentru o coabitare îndelungată a autohtonilor și cu sarmații tîrzii ceea ce a dus în ultimă instanță la absorbirea acestora în masa romanică. Cercetările ample din Moldova de la Bogdănești — Fălciu și Birlad — Valea Seacă, din deceniile din urmă au impus lărgirea orizontului arheologic și, pe lângă faptul că au confirmat conviețuirea celor trei populații (daco-romani, sarmați și goți) în aceleași așezări (sate) și folosirea aceluiași cimitire, au demonstrat predominanța factorului etno-cultural autohton, în veacul IV, în cazul de față (și în secolul V) cel puțin pentru Moldova²⁵.

Desigur că repartizarea din punct de vedere etnic nu era uniformă în teritoriul atât de vast între Nistru și Dunăre și Olt, în anumite așezări sau zone putea predomina pînă la invazia hunică, una din cele trei etnii componente ale culturii Sintana de Mureș²⁶.

Din punct de vedere etno-cultural, situația era aceeași și la sud de Dunăre, unde, la fondul daco-roman existent (geto-dac și dac carpic) al etnogenezei, s-a adăugat și componenta sarmatică pînă la Haemus în urma colonizărilor masive de sarmați din secolele IV—V e.n. În acest fel, și ca rezultat al politicii statului roman de asigurare a zonelor de margine dunărene, prin transferarea de carpi și sarmați în număr mare în dreapta Dunării, s-a ajuns în mod obiectiv, la o uniformizare etno-culturală sub semnul romanității, atât la nord cît și la sud de Dunăre în prima etapă de formare a limbii și poporului român. Deosebirea dintre nord și sud a fost doar de ordin cantitativ, în sensul că dacii, deși mult mai numeroși, s-au romanizat mai repede, devenind latino-foni pînă la jumătatea secolului²⁷ V, în vreme ce sarmații, ca parte constitutivă a aceluiași proces de etnogeneză, mai lent, deși mai puțini, păstrîndu-și identitatea etnică pînă la sfîșitul veacului VI, în ansamblu, deși în sud s-au contopit mai repede decît la nord de Dunăre. Datele arheologice cele mai recente ne obligă să consemnăm vitalitatea neobișnuită a neamului dacic al carpilelor la est de Carpați, elocvente fiind în această privință descoperirile de la Văleni — jud. Neamț (o mare necropolă), precum și din necropolele de la Dămieniști și Oncești și din așezările de la Cîrligi — Ștefănești și Ștefan cel Mare, toate din secolele II—III e.n.²⁸ Ceea ce explică, cel puțin în parte, rîspîndirea și așezarea lor, de la jumătatea veacului al III-lea, în orice caz după 271 e.n., la vest de *limes*-ul transalutan și apoi de linia Oltului și peste munți, în Transilvania, în fosta provincie romană Dacia. Dacă blocul daco-roman în secolele IV—V e.n. (cu componenta sarmatică) se prezintă unitar de la Nistru pînă la Tisa și din Carpații Nordici pînă la Haemus, la sfîșitul dominației hunice și după ceea, rămîne să urmărim modul în care sarmații s-au contopit în masa romanică în cele din urmă. Însă nu înainte de a face precizarea că procesul de etnogeneză romanică răsăritean, s-a desfășurat, ca să spunem așa, în mod natural, indiferent de stăpîniri și de granițe, atât în prima etapă cît și în cea de a doua a desfășurării sale, în așa fel încît evenimentele politico-militare ce au survenit în secolele III—VIII e.n. (retragerea aureliană, dominația hunică, cea avară și invazia slavă, precum și instalarea bulgarilor turanici la sud de Dunăre) nu i-au putut schimba cursul, finalitatea fiind aceeași. Atita doar, că la un moment dat, s-a prăbușit efectiv, în urma căderii liniei Dunării de Jos, cadrul urban al romanității, cu schimbările provocate în teritoriu, de implantarea sclavinilor în mijlocul populației romanice, începînd cu secolul VII, în ansamblu (în unele părți din a doua jumătate a secolului VI, de la nord de Dunăre).

Chiar dacă realitățile sarmatice nu pot fi judecate decît parțial, după necropole, neputîndu-se înregistra vreo așezare sarmatică în secolele I—III e.n., și, într-o măsură, după elemente ale culturii lor materiale găsite în așezările și necropolele dacice din afara provinciei, din est și din vest (și după vestigiile autohtone din cimitirele sarmatice), concluzia ce s-a tras, că sarmații, în secolele I—III e.n. și-au păstrat identitatea etnică avînd așezări (sălașuri) și necropole separate, rămîne în întregime valabilă. Începînd însă cu veacul al IV-lea lucrurile se schimbă, atât în regiunile extracarpatiche cît și în Cîmpia Tisei. La est și sud de Carpați în cultura Sintana de Mureș, așezările și necropolele sînt comune și pentru daco-romani, cît și pentru sarmați, și goți ce formau factorul politic-militar dominant.

²⁵ V. Palade, *Materiale*, 10, 1973, p. 169—189; idem, *Materiale*, 14, 1980, p. 407—416; idem, *Materiale*, 15, 1983, p. 398—406; idem, *SympThrac*, 8, 1990, p. 200—204; Dan Botezatu, Georgeta Miu, Petru Cantemir, *SympThrac*, 8, 1990, p. 207—209.

²⁶ B. Mitrea și C. Preda *Necropole din secolul al IV-lea e.n. din Muntenia*, București, 1966, p. 147—148, p. 152 și p. 161—164.

²⁷ M. Sâmpetru, *SympThrac*, 7, 1989, p. 360—362 (extras din lucrarea în mss., „Populația dintre Dunăre și Haemus în secolele IV—VI e.n.”, realizată în cadrul contractului nr. 159/1983).

²⁸ I. Ioniță și V. Ursachi, *Văleni. O mare necropolă a dacilor liberi*, Iași, 1988, p. 95—98; I. Mitrea, *SympThrac*, 8, 1990, p. 194—195.

Datele arheologice arată că în ciuda coabitării din aşezări, în necropolele comune birituale ale acestei culturi se constată menţinerea identităţii etnice²⁹ (incinerarea fiind caracteristică pentru daco-romani în secolul IV, iar înhumarea pentru sarmaţi şi goţi, rituri însoţite de mobilier funerar specific fiecăreia din aceste populaţii cît şi de procedee de îngropare şi de ritual ce departajau etnic destul de clar în suficiente cazuri mormintele), fapt confirmat şi de cercetările antropologice efectuate pentru populaţia din secolele IV—V e.n. din Moldova, deşi în aşezări, elementele culturii materiale, ce reprezintă tradiţiile autohtone ale epocii anterioare sînt prezente şi se impun chiar cu tendinţe certe de generalizare şi unificare³⁰, ceea ce nu înseamnă că, una din cele trei etnii componente ale culturii Sintana de Mureş ar fi trăit în afara aşezărilor săteşti ale culturii amintite.

În ce-i priveşte pe daco-romani, creştinarea lor poate fi constatată în necropolele de tip Sântana, în veacul IV (şi la începutul secolului V unde este cazul), prin abandonarea ritului incinerării şi trecerea la cel de înhumare (cu capul la vest), dacă îngroparea este însoţită de mobilier funerar tradiţional dac şi confirmat de investigaţiile antropologice.

În cazul sarmaţilor, trecerea de la păgînism la creştinism, presupune schimbarea ritualului în privinţa orientării (cu capul la vest şi nu la nord) ceea ce implică, pentru recunoaşterea mormintului respectiv ca sarmatic, menţinerea trăsăturilor specifice sarmatice de înmormîntare, ce rezultă din forma gropii şi anumite depuneri rituale şi din inventarul specific, a cărui lipsă sau sărăcie, coroborată cu orientarea vest-est (cu capul la vest şi cu picioarele la est) constituie o dovadă a credinţei creştine a celui înhumat. Mormintele de înhumare ce nu prezintă caracteristicile sarmatice susamintite, şi nici pe cele daco-romane, şi în care de asemenea, defuncţii au fost depuşi cu capul la vest, şi nu se încadrează antropologic la etniile dacică şi sarmatică, pot fi atribuite goţilor, însoţite fiind şi de inventar germanic.

Desigur că spre a putea aprecia fără greş „compoziţia” etnică a necropolelor şi evoluţia reflectată de îngropări şi rituri de la păgînism la creştinism este nevoie de utilizarea datelor din necropole păstrate în întregime, ceea ce se întîmplă destul de rar în practica arheologică.

În necropola de la Valea-Seacă — Bîlad³¹, au fost descoperite şi morminte sarmatice cu orientare vest-est, care, dată fiind epoca, au putut fi considerate ca fiind ale unor sarmaţi creştini. Aici, ca în cele mai multe necropole de tip Sintana de Mureş, predomină orientarea păgînă a defuncţilor din mormintele de înhumare, nord-sud, cu oscilaţii, spre NV sau NE, în funcţie de anotimpul în care s-au făcut îngropările, nici acestea din urmă neputînd fi reţinute sub aspectul care ne interesează. Mormintele sarmatice de la Smeeni³² (jud. Buzău) datate din a doua jumătate a secolului III şi în plin secol IV e.n. s-ar încadra şi ele probabil în această categorie. La Bogdăneşti — Fălcu şi Mogoşani³³ (Dimboviţa) mormintele sarmatice sînt orientate nord-sud (cu unele devieri), însă aici necropolele s-au păstrat parţial, fiind distruse de lucrări din epoca modernă şi nu dispunem deci de totalitatea datelor privind orientarea. Situaţie care se întîlneşte în multe părţi şi împiedică o apreciere exactă în această privinţă. Oricum, mormintele în care orientarea defuncţilor cu capul la vest şi picioarele la est este caracterizată şi prin lipsa sau sărăcia inventarului pot fi considerate creştine (Spanţov, Independenţa, Tîrşor, Oinac)³⁴.

În Cîmpia Tisei situaţia este asemănătoare în mormintele sarmatice, caracterizate aici prin orientarea S—N (cu capul la sud), orientarea respectată în perioadele I şi II (50—180 e.n., respectiv, 180—270 e.n.). Se consemnează totuşi că în perioada a doua apare izolat, deci în mod excepţional, şi orientarea V—E sau E—V, iar în perioada a treia se observă o abatere de 45°, fără să se specifice dacă în ambele sensuri, (spre vest sau şi spre est). Această situaţie ar corespunde deci intervalului de timp dintre 270—480 e.n. şi nu se specifică ceva cu privire la prezenţa sau absenţa şi frecvenţa inventarului funerar, în legătură cu această deviere. De subliniat că în perioada de la 270—480 e.n. vestigiile sarmatice (500 de astfel de descoperiri fiind din perioada hunică) acoperă o mare întindere, de la cotul Tisei spre sud şi de la cotul Dunării (Komarom) în aval, deci zona

²⁹ Gh. Diaconu, *Dacia*, N.S., 10, 1966, p. 357—364; idem *Thraco-Dacica*, 1, 1976, p. 309—314.

³⁰ V. Palade, *SympThrac*, 8, 1990, p. 200—204; R. Maxim-Alaiba, *SympThrac*, 8, 1990, p. 221—224.

³¹ V. Palade, *Materiale*, 14, 1980, p. 107 şi urm.; idem, *Materiale*, 15, 1983, p. 398—399. În perioada secolelor II—III e.n., orientarea vest-est la sarmaţi se întîlneşte în regiunile noastre doar la unele morminte din zona Brăilei (vezi, N. Harţuche, *Materiale*, 14, 1980, p. 67 şi urm.; idem, *Istros*,

1, 1980, p. 191—251).

³² N. J. Simache şi V. Teodorescu, *Materiale*, 3, 1962, p. 279—280.

³³ V. Palade, *Materiale*, 10, 1973, p. 169—170 şi p. 179; Gh. Diaconu, *Mogoşani. Necropola din sec. IV e.n.*, Tirgoviste, 1970, fig. 1 şi p. 10 şi 53.

³⁴ B. Mitrea şi C. Preda, *op. cit.*, p. 160; vezi şi Al. Andronic, E. Neamţu şi F. Banu, *Materiale*, 8, 1962, p. 94 (Vaslui).

dintre Dunăre și Tisa, iar la est de Tisa ating o linie ce cuprinde toată cîmpia, inclusiv confluentele Crișurilor, pînă la Mureș și mai la sud, în Banatul iugoslav³⁵ și românesc, în cîmpie.

Mormintele sarmatice cu orientare N—S sau S—N din Cîmpia de Vest³⁶ ce pot fi datate în perioada hunică (375—454 e.n.) confirmă păstrarea ritualului păgîn ca și în cazul celor descoperite în Ungaria, de care am amintit. Din Banatul de Cîmpie ni se pare semnificativ în acest sens mormîntul sarmatic de la Pădurea-Verde³⁷ (Timișoara), care poate fi plasat la sfîșitul secolului IV e.n., orientat nord-sud.

Se poate spune, ținînd cont de complexe funerare sarmatice caracteristice acestei etnii din Cîmpia Tisei, de la cotul spre sud al acestei ape pînă la Dunăre (descoperirile de la Biharea și Pădurea Verde de care am amintit, nu fac decît să reflecte și ele această situație arheologică) că după prăbușirea stăpînirii hunice, în orice caz din a doua jumătate a veacului V (dacă admitem ca limită maximă de încadrare a vestigiilor etnice sarmatice anul 480 e.n.) odată cu restabilirea autorității și controlului Imperiului Roman de Răsărit la Dunărea de Jos, începe să dispară specificitatea obiceiurilor funerare sarmatice păgîne. În acest caz cartarea descoperirilor arheologice sarmatice făcută în Iugoslavia într-un evantai cronologic mai larg, depășind anul 480 — pînă la anul 567 e.n., la căderea puterii gepide, ar însemna doar consemnarea producerii unor obiecte tradițional sarmatice de către o populație ce etnic era în curs de dispariție, fapt care s-a și întîmplat pînă la sfîșitul secolului VI. Deoarece în anumite locuri, după jumătatea veacului V și în secolul VI, în necropole considerate gepide apar vestigii sarmatice în mobilierul funerar al unor defuncți, s-a considerat că sarmații ce colocoau cu gepizii în cîmpie s-au contopit în masa acestora și au dispărut deci ca neam.

Aceasta, întrucît, pe baza observațiilor din necropola de la Kormadin³⁸ (din zona Belgradului) s-a constatat că și aceste morminte se inseriu în tipicul funerar al necropolei în sensul că, fiind tot de înhumate au și aceeași orientare a defuncțiilor, scheletele găsite zăceau cu craniul la vest — deci creștină, ca și în cazul gepizilor îngropați acolo. Că asimilarea sarmaților s-a produs este de netăgăduit, însă vom căuta să vedem cum și dacă, în beneficiul gepizilor sau al altei etnii. Remarcăm în plus, că se atribuie populației băștinașe romanizate în timpul stăpînirii hunilor un rol secundar, aceasta fiind masată în anumite părți ale Banatului istoric, se pare în cea românească, în zona colinară și montană, deoarece Voivodina este considerată ca teritoriu de bază al sarmaților în epoca menționată și pentru că Banatul iugoslav, prin excelență o cîmpie, apare în harta anexată studiului la care ne referim, punctat cu o mulțime de descoperiri sarmatice, ceea ce evident, nu se poate nega.

Recunoscînd neîndoielnice realitățile arheologice de demult, credem că în interpretarea lor, dacă ținem cont de un spațiu geografic mai larg, și de noua situație politico-militară apărută la Dunărea de Jos după bătălia de la Nedao, cît și de aspectele schimbate ale vieții și societății sarmatice în timpul dominației hunilor și după aceea, lucrurile pot fi privite sub o prismă diferită în privința pierderii identității lor etnice.

Izvoarele istorice atestă, în regiunea mlăștinoasă a Banatului istoric, în cîmpie (în Banatul iugoslav de azi, unde, am văzut că harta arheologică a descoperirilor din perioada hunică (și post-hunică) consemnează o mulțime de puncte cu vestigii sarmatice) o populație sedentară ce locuia în sate sub stăpînirea hunilor la 448 e.n., cînd, o ambasadă a romanilor de Răsărit, din care făcea parte și reitorul Priscus din Panion a străbătut această regiune, mergînd în solie la Attila. Locuitorii satelor sînt desemnați sub numele generic de scîți și trăiau în colibe satelor (τὰς καλύβας τῆς νόμης). Străbătînd calea, solia a mers din sat în sat. Din datele furnizate de către Priscus din Panion rezultă caracterul agricol și pastoral al ocupației locuitorilor supuși hunilor cît și faptul că aceștia practicau și alte îndeletniciri adiacente, ca apicultura, de pildă, se îndeletniceau și cu pescuiful, etc. Între altele, Priscus relatează că acei locuitori se hrăneau cu mei și beau mied, *médos*³⁹ în limba locului (ὁ μέδος ἐπιζωτικὸς καλούμενος). Confruntînd harta arheologică a descoperirilor sarmatice cu relatarea amintită și ținînd seamă de aspectul indo-euro-

³⁵ M. Párducz, *Einige Probleme der Sarmatenforschung des Karpatenbeckens*, Actes du VIIIe Congrès International des Sciences Préhistoriques et Protohistoriques, vol. 1, Rapports généraux, Beograd, 1971, harta 3 și p. 267—274 (cu extinderea perioadei III de la 375 la 480 e.n.).

³⁶ S. Dumitrașcu, *Materiale*, 15, 1983, p. 368 și *Materiale* 16, 1986, p. 197—198.

³⁷ O. Radu, *Materiale*, 10, 1973, p. 147—150.

³⁸ D. Dimitrievic, *RVM*, 9, 1960, p. 5—50 (îndeosebi p. 14 (Mormîntul 11); idem, *Symposium Sarajevo 1969*, p. 91 și harta în anexă.

³⁹ F H D R, II, 1970, p. 247—281 (*Excerpta de legationibus*, ed. Carolus De Boor, Berlin, 1903, p. 121—148).

pean al termenului amintit, se poate afirma că populația locală menționată de Priscus sub numele de sciți, era sarmatică.

Termenul amintit, de străveche origine indoeuropeană se găsește sub forme apropiate, aproape identice în limbile din grupa iraniană între care și în osetină care s-a dezvoltat și format din limba sarmată antică, sub forma *myd* (*mud*) cu exact același înțeles pe care îl relatează Priscus în secolul V, băutura făcută din miere.

Se află și în limbile baltice indoeuropene, și în vechea slavă cu același înțeles, deci în limbile din grupul *satem*⁴⁰. Posibil ca și în geto-dacă să fi fost un termen de același fel, dar pe care nu-l cunoaștem. Cuvântul există și în limba română cu același înțeles. De altfel, sarmații sînt amintiți și după prăbușirea imperiului hunic (454 e.n.) în regiune. Ei se manifestă în zonă ca o forță etnică independentă, luptînd pentru realizarea unor interese proprii, la Singidumm în 471 e.n. (pe care îl pierd în favoarea lui Teodorich) avînd în frunte pe regele lor Babai, care a și fost ucis cu acest prilej. Puțin mai tîrziu, la 488 e.n., sarmații, ca aliați ai gepizilor, încearcă să împiedice trecerea goților răsăriteni ai lui Teodorich spre Italia, în apropiere de Simium⁴¹.

Mai tîrziu, relatînd desfășurarea ostilităților dintre romanii răsăriteni și avari din zona mlăștinoasă a Banatului (luptele s-au dat în Banatul iugoslav de azi, adică în același teritoriu pe care l-a străbătut Priscus cu ambasada în secolul V), Teofilact Simocata și⁴² Theophanes Confessor⁴³, nu menționează sarmați în zonă (luptele s-au dat în anul 601 e.n., comandant al romanilor fiind generalul Priscus), deși și unul și altul, amintesc relativ frecvent de gepizi.

În această privință reținem trei situații distincte: în 593 e.n., un gepid creștin este folosit de generalul roman ce comanda atunci, drept călăuză, într-o expediție în Muntenia; în al doilea caz, se consemnează existența a trei sate gepide, undeva peste Tisa, în apropiere de Banatul istoric de vest, nu departe de locul unde s-a dat bătălia din 601 dintre romano-bizantini și avari; în fine, în al treilea caz, se relatează despre numărul de prizonieri luați de romanii răsăriteni de la avari, pe neamuri, specificîndu-se, avari, slavi, și gepizi, sarmații nefiind menționați, deși două mii de captivi sînt arătați ca „alți barbari”. Theophanes mai amintește de gepizi în legătură cu evenimentele din anul 625. Se pare că, de la consemnarea respectivă din 488 e.n., sarmații din cîmpiile Banatului, Crișurilor, Barcăului și Someșului, își pierd treptat identitatea etnică, asimilîndu-se populației romanice, ceea ce presupune că erau creștini, ca și gepizii. Acest proces se încheiase pînă la începutul secolului al VII-lea, cînd slavii se revarsă peste Dunăre, pătrunzînd adînc și stabilindu-se în Imperiul de Răsărit, după ce ating peste tot linia Dunării de Jos, ca o populație ce se mișcă acum în masă, căutînd noi ținuturi de așezare. Romanizarea populației autohtone daco-romane și daco-carpice se încheiase la mijlocul secolului V, sarmații din Cîmpia Tisei și a Crișurilor fiind în aceeași vecinătate nemijlocită cu populația băștinașă din Banat și Crișana, însă, de astă dată, cu vorbitori de limbă latină.

Ritmul romanizării sarmaților, ce decurgea lent din secolul II e.n., a fost grăbit de la jumătatea secolului V, cînd bilingvismul sarmaților capătă extindere ca urmare a presiunii zilnice exercitate de coabitarea și contactele cu populația romanică de la est. În cazul sarmaților din regiunile amintite, romanizarea s-a încheiat, după cum am spus deja, cu un secol și jumătate mai tîrziu decît în cazul dacilor și dacilor carpi, la limita secolelor VI—VII.

Desigur că factorii care au dus în cele din urmă la asimilarea de către romanici (și nu de către gepizi) a sarmaților din Cîmpia Tisei, sînt multipli. Vom arăta aici cîtiva, fără pretenția de a epuiza problema, ținînd seamă în primul rînd de așezarea lor aici în secolul I e.n. Mai întîi, trebuie insistat asupra faptului că iazigii au fost aduși între Dunăre și Tisa de către romani, fie la anul 20 e.n., fie la 50 e.n., și au avut de la început un statut de populație clientelară. Mai tîrziu, la 106 e.n., o dată cu transformarea Daciei în provincie romană, iazigii, locuitori ai teritoriului dintre Dunăre și Tisa, avînd însă un grup și între Mureș și Criș, s-au pomenit cuprinși între provinciile romane (Pannoniile, Dacia și Moesia Superior) numai spre nord învecinîndu-se cu lumea barbară. Această situație a durat multă vreme, pînă la 271 e.n., la retragerea aureliană. În tot acest timp ei au suferit o puternică influență romană și dacică, dar au reușit să-și mențină identitatea etnică,

⁴⁰ Vsevolod Miller, *Jazyk Osetin*, Moscova—Leningrad, 1962, p. 35; V. I. Abaev, *Istoriko-etimologičeskij slovar' osetinskogo jazyka*, II, (L—R), Leningrad, 1973, p. 134—135.

⁴¹ Cf. Danica Dimitriević, *Symposium*, Sarajevo, 1969, p. 91.

⁴² Theophilact Simocatta, *Historiae*, I, 8 și VIII, 3,

(ed. Carolus De Boor, Leipzig, 1887).

⁴³ Theophanes Confessor, *Chronographia*, I, ed. Carolus De Boor, Leipzig, 1883, p. 271, 1—27, p. 251, 21—32, p. 315, 7—11; vezi și FHDR, II, 1970, p. 158 și notele 8 și 10 p. 160. Pentru relațiile dintre romano-bizantini și avari în secolele VI—VIII e.n., Arnulf Kollautz, *Stz*, 16, 1968, p. 135—164.

poate, într-o măsură și datorită faptului că pe la 180 e.n., etnia sarmatică de aici (iazigii) s-a împropătat cu elemente sarmatice roxolane, aduse și așezate tot datorită politicii Romei. Faptul a fost constatat neîndoielnic pe calea investigațiilor arheologice, după cum s-a arătat, cercetări ce au demonstrat că sarmații s-au extins chiar de la început și în stînga Tisei, în cîmpiile ce erau la nord de Mureș, în Crișana, în afara provinciei Dacia.

După 271 e.n., în urma retragerii romane din Dacia, sarmații, la care s-a adăugat un nou val, se extind și în cîmpia Banatului istoric. Este vorba de sarmații veniți la sfîrșitul secolului III sau începutul secolului IV, reprezentați arheologic prin grupul din pusta Hortobágy pentru care s-a propus identificarea cu „sarmații regali”.

În sfîrșit, la 376 alți sarmați, alani, vin aici în federația vizigoto-lunică și unii rămîn în continuare în regiunea panonică ca federați romani⁴⁴. Aceste înnoiri ale etniei sarmatice au jucat, desigur, un rol destul de important în întinzirea romanizării lor, asigurînd o densitate sarmatică considerabilă în teritoriul dintre Dunărea Mijlocie, de la Komárom în jos, la vest și pînă la linia zonei deluroase — submontane vest-carpătice la est, urde, în cîmpie locuiau amestecați cu daco-romanii.

Un alt factor de care trebuie să se țină seamă, care a grăbit romanizarea sarmaților, a fost progresul creștinării latine la neamuri, adică directo de fruntariile imperiului, din care făceau parte și sarmații, care s-a început mai întîi de jos, prin evanghelizare misionară în timpul dominației hunice, făcînd prozeliti în rîndurile lor, și desigur și între gepizi.

În fapt, creștinarea în masă a sarmaților, deși nu dispunem de date din izvoarele scrise în această privință, trebuie că a avut loc în a doua jumătate a secolului V, din inițiativa împăratului roman de la Constantinopol, „de sus” prin hotărîrea regilor și căpeteniilor sarmate, după cum s-a întîmplat și cu gepizii, care s-au creștinat tot în a doua jumătate a secolului V, căci, în ansamblu, atît gepizii cît și sarmații erau păgîni sub stăpînirea hunică, și tot sub egida împărăției romane de răsărit. În același timp, la romanizarea lor a contribuit, după Nedao, o dată cu restabilirea autorității romane la Dunăre și reluarea legăturilor directe cu sarmații și impunerea definitivă a latinei, ca limbă vorbită în graiul lor zilnic și în comunicările cu cei de alt neam, neromani, cu gepizii de pildă și firește cu romanicii din Crișana și Banat. Deoarece, se știe, bilingvismul este un fenomen unilateral, în sensul că numai una din părți învață limba celeilalte iar cealaltă parte conlocuitoare vorbește doar limba proprie și nu învață limba celeilalte, părți. Astfel se explică de ce dacii au fost nevoiți să învețe latina și, după romanizarea lor, care se poate considera încheiată la jumătatea veacului V, și la sarmații de la vest de ei, după această dată s-a generalizat — treptat, se înțelege — uzul latinei ca limbă cotidiană, iar a lor, sarmata, căzînd în desuetudine. Se înțelege că o dată cu creștinarea, ei intrau și spiritual, nu numai sub raportul culturii materiale în aria culturii romanice răsăritene. Se știe doar că legarea neamurilor „barbare” de la frontiere, din afara Imperiului Roman de Răsărit, prin tratate și prin creștinare, făcea parte din practica politică curentă a conducerii imperiului de la Constantinopol, ce s-a accentuat apoi la sfîrșitul secolului V, sub Anastasius și împărații următori, atingînd maximum de forță sub Iustinian. Există suficiente dovezi scrise în acest sens și în raporturile cu neamurile din Asia și Africa de la hotarele împărăției romane, unele din ele intrînd prin aceasta în ascultare față de statul roman tîrziu și transformîndu-se din dușmani în scut al civilizației romano-bizantine, în secolul al VI-lea și mai devreme. Deci, avem de aface cu un fenomen general, iar segmentul sarmatic nu reflectă decît o parte din aria sa. Desigur că aspectele lingvistic și spiritual de înaintare a romanizării, nu au fost singulare, ci au fost însoțite în practica raporturilor zilnice dintre Imperiu și aceste populații de oferire a tot felul de avantaje, consemnate desigur în tratate și înțelegeri locale, și pe care nu le cunoaștem decît sub aspectul stipendiilor, însă care trebuie că au fost variate și necesare și apreciate ca atare de neamuri, pînă atunci păgîni și de altă limbă, care să le fi făcut pînă la urmă să manifeste acea „*voluntas romana*”, care i-a făcut ca mai tîrziu să se considere romani. Imensul prestigiu al statului roman de răsărit, dobîndit după prăbușirea hunilor și înainte de ofensiva avarilor, determinat de potențialul politic-militar și de nivelul culturii materiale și spirituale romane tîrzii ca și de presiunea zilnică exercitată de această civilizație la frontiere și dincolo, a dus la romanizarea sarmaților dintre Dunărea Mijlocie (de la Komárom) pînă spre munții Apuseni, la care au contribuit, evident, și relațiile strînse ale sarmaților cu populația romanică din Banat, Crișana și Transilvania și cu gepizii.

⁴⁴ M. Pârducu, *Einige Probleme...*, p. 269—272.

Singura populație creștină „barbară” din Banat, Crișana și Transilvania mai ales, ce se menține ca etnie pînă la venirea slavilor, este cea gepidă, atestată încă și în secolul VI prin așezări și necropole cercetate arheologic, din secolele V și VI (Valea lui Mihai, Oradea, Socodor, Morești, Noșlac) și chiar în prima jumătate a secolului VII (Band, Unirea)⁴⁵. Se poate admite, dată fiind îndelunga conviețuire cu localnicii, romanici și sarmați romanizați (deveniți ei înșiși romanici din secolul V, pînă la începutul secolului VII), nivelul de civilizație asemănător și spiritualitatea creștină comună, că gepizii au fost asimilați de către populația romanică (crescută numeric prin contopirea sarmaților) în cea de-a doua etapă a procesului de etnogeneză și glotogeneză a poporului român, în secolul al VII-lea.

În secolul VIII cultura lor materială specifică nu mai poate fi decelată (de fapt din a doua jumătate a secolului VII), iar în izvoare după secolul VIII nu mai sînt amintiți ca neam. De slavi îi despărțea nu numai nivelul culturii materiale și necunoașterea reciprocă, și, în general, stadiul de dezvoltare, ci și credința păgînă a acestora.

Este drept că în lexicul limbii române nu s-au putut găsi termeni care să poată fi acceptați de toți cercetătorii ca fiind de origine germanică veche și care ar fi putut fi atribuiți gepizilor⁴⁶, ceea ce nu constituie un argument decisiv în sensul neasimilării lor.

În ori ce caz, se poate considera că unul din factorii care au contribuit la romanizarea gepizilor a fost și căderea supremației lor militare la 567 e.n., cînd ajung și ei ca și populația romanică din aceste părți, supuși ai Khaganatului. Privind lucrurile prin prisma de mai sus, se pot accepta părerile după care complexele gepide au o componentă romanică (este vorba de așezări și necropole) în unele cazuri, etnocultural⁴⁷, paralelă cu etapa tîrzie a culturii Biatei, caracterizată ca făcînd parte din aria culturii romano-bizantine⁴⁸.

Creдем că în această arie pot fi incluse și vestigiile sarmatice de la jumătatea secolului V pînă la 567 e.n., și chiar cele gepide ce se datează după Nedao (454 e.n.). Dacă ne gîndim că populațiile burgunde și france, sau cele longobarde, sau cele vizigote și alane, din Franța, respectiv Italia, sau, cele din urmă din Spania, și culturile respective s-au integrat romanității occidentale și au fost absorbite de aceasta, deci datorită acestei finalități, pot fi considerate ca făcînd parte din cultura romanică apuseană, la fel și cultura gepidică din Răsărit, dintre Tisa și Carpații Răsăriteni, care, de altfel, teritorial nu era unitară, ci se prezintă mai mult sub formă de insule în masa romanică, făcea și ea parte din aria culturii romanice răsăritene, mai ales că și din punct de vedere spiritual aparține lumii creștine romano-bizantine. Nu creдем că poate fi considerată ca o prelungire a culturii occidentale pe aceste meleaguri, numai după caracteristici de mobilier, inclusiv ceramic sau anumite elemente de port de tip vestic, uneori chiar merovingian, ci că poate fi socotită mai degrabă, ca un aspect particular al culturii romanice orientale, ce gravita în jurul Imperiului cu centrul la Constantinopol.

În comparație cu gepizii, în privința moștenirii sarmatice, dimpotrivă, există un plus de argumente, în afară de cele de ordin istoric și arheologic, ce pot fi puse în balanță, în sensul romanizării lor tîrzii. Este vorba de argumente din domeniile toponimiei și etnografiei, în primul rînd. Încă de mult s-a remarcat⁴⁹ că denumirea munților Zărandului nu și-a găsit o explicație etimologică decît prin cuvîntul *zărond* din limba alanică a osetinilor din Caucaz, ce înseamnă „vechi, bătrîn”, termen care în limba română de azi nu are nici un înțeles și care, în consecință, trebuie considerat ca sarmatic de origine, ceea ce presupune prezența, într-o perioadă, înainte de secolul VII și a unei populații sarmatice la nord și la sud de munții Zărandului în Valea Crișului Alb și respectiv a Mureșului și la vest de virful Highiș, în Cîmpia Aradului. Termenul sus amintit este neîndoielnic sarmatic, deoarece nu se găsește în lexicul geto-dac cunoscut din izvoare literare sau

⁴⁵ C. Daicoviciu și I. Nestor, in *Rapports du XIe Congrès International des Sciences Historiques*, Stockholm, 1960, p. 117-142; M. Rusu, *Dacia*, N.S., 6, 1962, p. 269-292; K. Horedt, *Apulum*, 9, 1971, p. 705-712; I. Nestor și E. Zaharia, *Materiale*, 10, 1973, p. 199 (cimitirul nr. 3 de la Brațel); Dorin Popesca, *Dacia*, N.S., 18, 1974, p. 189-238; K. Horedt, *Dacia*, N.S., 21, 1977, p. 251-268; idem, *Morești*, I, *Grubungen in einer Vor-und Frühgeschichtlichen Siedlung in Siebenbürgen*, București, 1979, p. 72-206; idem, *Siebenbürgen in Spätromischer Zeit*, București, 1982.

⁴⁶ S. Pușcariu, *RFR*, 4, 1937, 5, p. 315-316; vezi și

G. Giuglea, *Cuvinte românești și romanice*, București, 1983 (ediție îngrijită de F. Sădeanu) p. 167.

⁴⁷ M. Rusu, *Dacia*, N.S., 6, 1962, p. 291; I. Nestor, *RRII*, 3, 1964, 3, p. 308-359; Mircea Rusu, in *Relations between the Autochthonous Population and the Migratory Populations on the Territory of Romania*, București, 1975, p. 123-153 (vezi și fig. 1 și lista așezărilor din secolele VI-VII, respectiv VIII-IX e.n.).

⁴⁸ I. Nestor și E. Zaharia, *Materiale*, 10, 1973, p. 196.

⁴⁹ Al. Rosetti, *Resturi de limbă scito-sarmată*, Iași, 1930, p. 9 (extras din „Viața Românească”).

inscripții și nici în cel tracic, în general, însă este săpat într-o inscripție ca nume de persoană din Tanaida sub forma Ζαρανδος, acolo la genitiv, ceea ce corespunde sarmaticului *zarand*⁵⁰.

Dacă recurgem la argumentul etnografic, la portul popular țărănesc, unde rolul tradiției este covârșitor, observăm că portul din Banat, Crișana și Țara Oașului, în general din cîmpie, se deosebește de cel din interiorul lanțului muntos, dintre Carpații Estici, Carpații Meridionali și Munții Apuseni cu centrul în Cîmpia Ardealului⁵¹.

În cîmpiile Banatului, Crișurilor, Barcăului, Someșului și în depresiunea Oașului în special (cu o anumită extindere în Maramureș) există două elemente de port caracteristice, în cel bărbătesc, pastoral de origine, și anume pantalonii largi, numiți *gaci* în Oaș, pentru care în Crișana și Banat, în terminologia etnografică curentă și în graiul locuitorilor, se folosește termenul *izmene*, și o sariică scurtă mițoasă, numită *gubă*. Aceste elemente de port sînt și la populația maghiară actuală din cîmpie, sub denumiri apropiate sau aproape identice: *gatya*, respectiv *guba*, termeni ce nu pot fi explicați prin moștenirea fino-ugrică a limbii maghiare, după cum dovedesc cercetările lingvistice cele mai recente, și pentru care se indică o origine slavă sirbo-croată (*gatya*) sau onomatopeică (*guba*)⁵².

Oricum, vechimea lor în maghiară nu poate fi căutată înainte de secolul X, de unde rezultă că sînt termeni de împrumut începînd cu această dată. Se poate obiecta că pierderea termenilor proprii, neași, să zicem, nu presupune inexistența *gubei* și a *gacilor* ca element de port la păstorii maghiari și înainte de venirea lor în Pannonia, ci doar pierderea termenilor fino-ugrici proprii și înlocuirea lor cu alții străini. Dar nici în limbile fino-ugrice uralo-siberiene nu pot fi constatați.

Dacă ne întoarcem la Tacitus, găsim un pasaj semnificativ în care se compară veșmîntul germanilor, strîns lipit de corp, cu cel al sarmaților și parților, înfioat. Aproximarea de costumul parților nu a fost făcută întimplător de Tacit⁵³, deoarece descoperirea de reliefuri sculpturale în Orient⁵⁴, cu reprezentări de bărbați parți ce poartă pantaloni lungi și largi, confirmă relatarea istoricului roman, pe care o aflăm și la alți scriitori din epoca romană, ca Herodian⁵⁵, de pildă, cînd relatează despre luptele duse de romani în Parthia sub Antonin Caracalla la 216 e.n. și sub Macrinus la 217 e.n.

Portul cămășii cu minci largi și al pantalonilor foarte largi s-a păstrat pînă azi la țărani români în zonele amintite de la populația saimată, în ciuda amestecului cu populația romanică în procesul de etnogenază, ca o notă distinctivă. Și portul popular al țărăncelor române prezintă o notă aparte în Banatul de cîmpie și șesul Crișanei, precum și în Oaș. Atît rochia, cît mai cu seamă gîteala capului și a gîtului (cu zgărdane de mărgele multicolore din pastă de sticlă, aplicate pe țesătura de pinză prin cusătură) se deosebesc de aspectele etnografice din zonele montane și intramontane, de la Munții Apuseni la Carpații Estici. În cele trei curburi carpatice și în Cîmpia Ardealului ce le unește (și pe versanții estici și sudici ai Carpaților, în Moldova, respectiv Muntenia și Oltenia) în portul țărănesc bărbătesc se purtau obișnuit pantalonii lungi, cioareci, făcuți „pe picior” sau lungi și strîmți, ițari, mai ales în Moldova.

În reprezentările de pe Columna Traiană ale dacilor, precum și din cele statuare (dac comat, statuie păstrată în Muzeul Lăteran) ca și din relatările lui Ovidius⁵⁶ de la Tomis cu privire la portul geților, ne dăm seama că portul pantalonilor „largi” (*bracae*), formînd crețuri longitudinale

⁵⁰ L. Zgusta, *Die Personennamen griechischer Städte der nördlichen Schwarzmeerküste*, Praha, 1955, p. 96 și 443, nr. 108; Al. Roselli, *Istoria Limbii Române*, I, *De la origini pînă la începutul secolului al XVII-lea*, ediție definitivă, București, 1986, p. 216—219; Vsevolod Miller, *op. cit.*, IV, Leningrad, 1989, p. 299 și p. 304—305.

⁵¹ N. Dunăre, *Specificul etnografic al Cîmpiei Ardealului*, Sibiu, 1956, p. 10—11 și harta; idem, *Portul popular din Bihor*, București, 1957, p. 8—32; P. Petrescu, *Costumul popular românesc din Transilvania și Banat*, București, 1959, p. 46—86 și p. 92—136; T. Bănățeanu, *Portul popular din Regiunea Maramureș: zonele Oaș, Maramureș, Lăpuș*, I, Baia Mare, 1965, p. 54, p. 63, p. 67 și *passim*; N. Dunăre, *Civilizație tradițională românească în Carbură Carpatică Nordică*, București, 1984, p. 226—241 și harta 1.

⁵² J. Szendrei, *A magyar viselet történeti fejlődése*, Budapest, 1905, p. 92, p. 173, p. 205—206; Benkő Loránd, L. Kiss și L. Papp, *A magyar nyelv történeti etimológiái szótara*, A-Gy., Budapest, 1967, p. 1034—1035

și p. 1100—1101; Lako György și Rédei Karoly, *A magyar szóképzelt Finnugor elemet*, I, A-Gy., Budapest, 1967, p. 230 (G). Dacă termenii amintiți nu sînt de origine slavă, ar putea fi sarmatici, deoarece la osetini întîlnim elemente lexicale ce pot fi puse în legătură cu cei sus-pomeniți, ca *gakk*, „picior” sau *goban*, „saltea de lină” (vezi V. I. Abaev, *op. cit.*, p. 508 și p. 521).

⁵³ *Germania*, Leipzig—Berlin, 1930, 17.1—3 și p. 37—38; vezi și „Despre originea și țara Germanilor”, București, 1975, (traducere de T. A. Naum (17 (1)).

⁵⁴ M. Nogatet, Syria, 61, 1984, fig. 3 și fig. 4 (dreapta) și p. 263—264 (relief datat între a doua jumătate a secolului II și începutul secolului III e.n.).

⁵⁵ Herodian, *Istoria Imperiului Roman după moartea lui Marcu Aureliu*, București, 1960 (traducere de R. Alexandrescu), p. 109 (4, 11) și p. 114 (4, 14).

⁵⁶ *Tristia*, ed. S. G. Owen, Oxford, 1889, 4, el. 6, 47 și 5, el. 7, 49.

și strînși mai sus de glezne în obiele legate cu nojițele opincilor, rar se mai întâlnește la români, fiind în cea mai mare parte înlocuit (și în Ardeal) cu cel al cioarecilor, pantaloni purtați „pe picior”, așa cum se poate vedea clar la dacii „moldoveni” înfățișați pe reliefurile Trofeului de la Adamclisi⁵⁷.

S-ar putea să se fi impus pînă la urmă în port aspectul regional dacic, cel carpic, în urma expansiunii carpilor și peste munți, o dată cu retragerea romană din a doua jumătate a secolului III e.n., spre vest pînă la Munții Apuseni, inclusiv. Portul dacic al cămășii despicate în părți, ca și cel al pantalonilor „largi” (*braca*) se mai păstra totuși în unele locuri la țărani români, pînă la jumătatea secolului al XIX-lea⁵⁸, asemănător cu al dacilor de pe Columnă.

Românii vestici, din Banat și Crișana, se individualizează nu numai prin portul lor popular cu trăsături specifice ci și prin graiul bănățean (sau graiurile bănățean și crișan) ce formează, alături de celelalte două graiuri românești, muntean și moldovean, domeniul carpato-dunărean al limbii române.

Graiurile românești vestice, îndeosebi cel crișan, ocupă astăzi o arie restrînsă în comparație cu cel muntean și moldovean, care dețin și Transilvania și Maramureșul. Odinioară, aria lor, în special a celui crișan, ajungea pînă la Tisa, dar s-a diminuat în urma asimilării. Caracteristica celor două graiuri românești de vest este păstrarea în lexic și structură a unor trăsături arhaice proprii, specifice limbii latine⁵⁹ spre deosebire de graiurile muntean și moldovean, ceea ce a dus la concluzia, confirmată și de izvoarele istorice și descoperirile arheologice, a vechimii și statorniciei populației românești în aceleși locuri în care trăiește și azi, ca urmașă a populației autohtone dacoromane contopită cu cea antică sarmatică.

O dovadă că românii locuiau pînă către Tisa, este consemnarea în documente pe teritoriul actual al comitatului Hajdu-Bihar, în evul mediu, a unor sate cu nume de sfinți din calendarul ortodox, bizantin, ceea ce se confirmă și prin săpăturile arheologice efectuate în zonă la Andaháza, care au dezvelit planul unei biserici de rit răsăritean ce exista probabil deja la începutul secolului XII.

Se admite, de către cercetători, istorici și arheologi, care s-au ocupat de această problemă, că satele pomenite în acte în secolul XIII existau cu cel puțin o sută sau două sute de ani înainte, ceea ce ne duce la secolele X—XI e.n.⁶⁰.

În România (Crișana) acestor așezări pomenite în documente, la începuturile lor, le-ar corespunde descoperirile funerare din secolul X de la Galoșpetreu și Sălăcea⁶¹, din punctele „Dimbul Morii” și „Dealul Vida”, reprezentînd morminte de înmormîntare cu orientare creștină (vest-est).

În prima jumătate a secolului X, cînd a început conflictul dintre Arpad și Menumorut, satele sus amintite făceau parte din ducatul româno-slav al acestuia, aflat sub protecția împăratului bizantin.

Din relatarea lui Anonymus rezultă că hotarele țării lui Menumorut erau: Tisa pînă la Nyr, la apus, la răsărit „Pădurea Igfon”, pînă la Pietra Craiului (la sud-est Porțile Mezeșului), Mureșul la sud și Someșul, la nord⁶². Și în Banat, țara lui Glad se întindea la vest pînă la Tisa, la sud fiind Dunărea, la nord Mureșul, iar la est Munții Carpați pînă la Porțile de Fier și la Orșova (Urșea)⁶³.

Populația voievodatelor din Banat și Crișana era creștină de rit bizantin, nu numai cea românească ci și cea slavă. Încercările de convertire a ungurilor la creștinismul de rit răsăritean⁶⁴

⁵⁷ F. Bobu-Florescu, *Monumentul de la Adamclissi, Tro-paeum Traiani*, ed. II-a, București, 1961, p. 571—624.

⁵⁸ Idem, *op. cit.*, fig. 269 și p. 577.

⁵⁹ S. Pușcariu, *Revue de Transylvanie*, 3, 1936, 1, p. 13—22; idem, *RTR*, 4, 1937, 5, p. 312—313 și p. 317—321; E. Gamillscheg, *Über die Herkunft der Rumänen*, Berlin, 1940, p. 13—15; K. Jaberg, *Vox Romanica*, V, 1940, p. 77—83; E. Petrovici, *Transilvania*, 72, 1941, 2, p. 102—106; R. Todoran, *Transilvania*, 72, 1941, 1, p. 59—65; E. Petrovici, *Transilvania*, 72, 1941, 1, p. 72—75; D. Macrea, *Transilvania*, 72, 1941, 4, p. 329—331 (recenzie); E. Petrovici, *Transilvania*, 72, 1941, 8, p. 1—8 (extras); idem, *Revue de Transylvanie*, 10, 1944, p. 5—32 (extras); D. Macrea, *Probleme de structurii și evoluției limbii Române*, București, 1982 p. 281—282.

⁶⁰ I. Balogh, *ArchÉrt*, 80, 1953, 1—2, p. 141—150;

K. Mesterhazy, *ArchÉrt*, 96, 1969, 1, p. 91—98.

⁶¹ N. Chidioșan, *MB*, 12, 1965, p. 237—243; idem, *SCIV*, 20, 1969, 4, p. 611—615.

⁶² Șt. Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, I, ed. II-a, Cluj, 1972, p. 28—30 și note.

⁶³ *Ibidem*, p. 31.

⁶⁴ Gy. Moravesik, *Byzantion*, 14, 1939, 2, p. 482—483; idem, *Emlekkönyv Szent Istvan Király hatalának kilenc-századik évfordulóján*, I, Budapeșt, 1938, p. 387—422; B. Iló-man, *Geschichte der Ungarischen Mittelalters*, I, Berlin, 1940, p. 146—148, p. 152—153 și p. 194—195; F. Dölger, *Archivum Europae Centro-Orientalis*, VIII, 1942, 3—4, Budapeșt—Leipzig, p. 315—342 (îndeosebi p. 326); G. I. Brătianu *RHSE*, 22, Bucureșt, 1945, p. 147—157 (extras); Șt. Pascu *op. cit.*, p. 62—74.

făcute de împărații și înalții prelați din Constantinopol, s-au soldat în cele din urmă cu un eșec. De obicei, prinții maghiari ce primiseră taina botezului după ritul grecesc (Bulcsu, Gyula cel Tânăr) au revenit la păgânism.

Nu cunoaștem în teritoriul voievodatelor româno-slave vreo mănăstire greacă în mijlocul populației maghiare. Cea de la Morissena, a Sf. Ioan Botezătorul era o ctitorie legată de populația locală.

Împăratul Leon Filozoful, referindu-se la creștinarea bulgarilor din 864, arăta că ungerii⁶⁵ erau păgini (la data când scria, la 909—912 e.n.), iar împăratul Constantin Porfirogenetul la 948—952 e.n., consemna creștinismul la croați și moravi dar nu și la maghiari în *de administrando imperio*. Creștinarea de rit grecesc a fost doar ceva episodic, la maghiari ca și la moravi, ea nu a atins decât grupuri sau virfuri ale societății, spre deosebire de cea după ritul latin, care a cuprins întreaga societate moravă sau maghiară. După prăbușirea definitivă a Khaganatului avar (804 e.n.), părțile Banatului și Crișanei cu voievodatele româno-slave de aici (atestată cu un secol mai târziu) au stat mai ales sub influență bulgară și bizantină, iar după crearea Moraviei Mari (833) și a acesteia. Dacă aceste ținuturi au intrat vreodată efectiv în cuprinsul Moraviei Mari, aceasta nu s-a putut întâmpla decât la 882 și doar pentru scurt timp, până la 896 când se instalează ungerii în Pannonia. Dovezi sigure că ar fi putut face parte din Moravia necreștinată, amintită de Constantin Porfirogenetul, nu avem. Din relatările acestuia, rezultă că Moravia Mare nebotezată era la nord de Srem. Ea putea cuprinde teritoriul dintre Dunăre și Tisa și o fișie de control din stînga Tisei până la confluența cu Mureșul, încît efectiv Banatul românesc și Crișana vor fi rămase în afara ei.

De altfel, o perioadă așa de scurtă, de 14 ani, de dominație, abia dacă poate fi reținută istoricește. Chiar și controlul bulgar în Transilvania era precar, deoarece Bulgaria este amintită într-un izvor de la 870 e.n. (este vorba de vechea prelucrare anglicană a descrierii „Germaniei” răsăritene a lui Orosius trimisă regelui Alfred cel Mare) ca învecinându-se pe cursul inferior al Dunării și Tisei cu Moravia Mare, iar la est de Moravia este arătată vecinătatea Daciei unde mai înainte au locuit goții⁶⁶ și nu a Bulgariei.

Teoriile mai vechi sau mai noi, de fapt reînnoite, după care peste munți, în Ardeal, Banat și Crișana nu ar fi existat români înainte⁶⁷ de secolul XII sînt infirmate de izvoarele istorice literare cît și de cele arheologice. Pătrunderea maghiarilor la 896 s-a făcut din Cîmpia Dunării mijlocii și a Tisei spre est, treptat, în direcția Transilvaniei, trecînd, bineînțeles, în etape, prin Banat și Crișana și nu de la est spre vest prin trecătorile Carpaților estici în Transilvania.

La jumătatea secolului X, cînd scria Porfirogenetul⁶⁸, stăpînirea maghiară în cîmpia dinspre vărsarea Timișului, Mureșului, Crișului și pe Tisa era efectivă, *Торупа* (Ungaria) se învecina atunci la Dunăre cu Bulgaria. Ceea ce se confirmă și arheologic, prin descoperirea de necropole maghiare plane de înhumare cu morminte de călăreți din perioada păgînă din prima jumătate a secolului X la Șiclău (jud. Arad) și chiar la Cluj (Strada Zapolya), cu aceeași datare, din secolul X timpuriu⁶⁹. Datele oferite de împăratul bizantin, coroborate cu alte izvoare, arabe și occidentale, și chiar maghiare, ca Anonymus, se completează reciproc atît în privința direcției pătrunderii maghiarilor în Pannonia cît și asupra populațiilor găsite în noile locuri de așezare. În această din urmă privință, Cronica lui Nestor și relatările cronicilor ungurești sînt explicite. Documentele menționează îndeosebi români și slavi, și, uneori, bulgari⁷⁰.

Înaintarea progresivă a ungerilor din Cîmpia de Vest pînă la Carpații Estici s-a făcut pe parcursul a trei sute de ani și este marcată arheologic nu numai de înmormintările de călăreți maghiare timpurii amintite, pentru început, ci și de alte vestigii maghiare ulterioare din așezări,

⁶⁵ Cf. Gyula Moravcsik, *The American Slavic and East European Review*, V, 1946, 14—15, p. 29 (extras) (*Tactica*, 18, 61, Migne, *Patrologia Graeca*, 107, col. 960).

⁶⁶ P. Ratkoș, *Velikaja Moravija ve istoričeskoje i kul'turnoe Značenie*, Moscova, 1985, p. 81—95 (sub redacția G. E. Sanciu și I. Poulik). Pentru Moravia Mare necreștinată, vezi Constantin Porfirogenetul, *De administrando imperio*, ed. Moravcsik-Jenkins, Washington D.C., 1967, 40, 30 (p. 176—177).

⁶⁷ I. Kniezsa, *Emlékkönyv Szent István Király... II*, Budapest, 1938, p. 366—422 (și harta) și p. 447—450; L.

Makkai și A. Mócsy, *Erdély Története a kezdetektől 1666-ig*, Budapest, 1986, p. 235 și urm. și p. 583—589.

⁶⁸ Constantin Porfirogenetul, *op. cit.*, 40,35 (p. 176—177).

⁶⁹ D. Popescu, *Materiale*, 2, 1956, p. 124—143 (îndeosebi p. 135); idem, *Istoria României*, I, București, 1960, p. 765—774; M. Rusu și E. Dörner *Materiale*, 8, 1962, p. 705—712.

⁷⁰ Vezi Popa-Lisseanu George, *Izvoarele istoriei Românilor*, I, (*Faptele Ungurilor*, de Secretarul Anonim al regelui Bela), București, 1934, p. 32 și urm.; Șt. Pascu, *op. cit.*, p. 47—53.

ce se înșiră gradual și cronologic între anii 900 până la 1200, inclusiv prin descoperirile de monete maghiare din ținutul de peste munți, până la Carpații Răsăriteni, cuprinzând patru etape ⁷¹.

Iar deplasarea secuilor din Cimpia de Vest, ce mergeau în avangarda cuceririi maghiare, în aceeași perioadă de timp, dovedită prin argumente din domeniul istoric, arheologic și toponimic, confirmă la rindul ei modul și împrejurările în care s-a extins și instaurat stăpînirea asupra Crișanei, Banatului și Transilvaniei până la cotul carpatic. Această înaintare și luare în stăpînire triseculară, de la 900 la 1200, se înșerie în relațiile dintre maghiari și români, deoarece slavii, după cum arată toate datele istorice, arheologice, toponimice, și lingvistice, la care ținem să le adăugăm și pe cele etnografice, au fost asimilați la vest de Tisa de către unguri prin creștinare catolică, iar la est de Tisa de către români prin creștinare ortodoxă.

În cazul românilor (romanicilor) raporturile directe cu slavii au început în secolul VII și au durat până în veacul XI. Aparenta contradicție dintre datele arheologice și cele lingvistice pune problema modului de conlocuire dintre romanici și slavi în perioada secolelor VII—X, nu numai pentru vestul țării ci și pe întreg teritoriul nord și sud-dunărean. De aceea, în legătură cu relațiile dintre romanici și slavi sînt de făcut unele remarci.

Desigur că în secolul X ei conviețuiau în aceleași așezări, fiind creștini și slavii la această dată, deoarece nu se mai înregistrează arheologic morminte de incinerare. În această situație, se înțelege, și necropolele erau comune. De fapt, coabitarea româno-slavă a început în cadrul aceleiași așezări (și cu cimitire comune) în a doua jumătate a secolului VIII, cînd se constată necropole birituale (de înhumare și de incinerare), nu numai în Transilvania, ci și în părțile extracarpatiche ale României. În secolele VII și VIII (prima jumătate) slavii de pe teritoriul nostru ca și cei din Bulgaria și Grecia, locuiau în comunități „închise” cu necropolele lor exclusiv de incinerare separate de ale localnicilor. Ceea ce înseamnă că în perioada a doua a etnogenezei poporului român, societățile, romanică, respectiv slavă, s-au dezvoltat în paralel, conlocuind în teritorii (zone alăturate) dar fără coabitare în sate ⁷². Acest mod de viețuire, care are la bază mai mulți factori, este bine reflectat de cultura materială arhaică slavă, ale cărei trăsături ⁷³ esențiale au fost definite deja cu două decenii în urmă. În acest sens sînt edificatoare descoperirile slave vechi de la Olympia din Grecia ⁷⁴, dintr-o necropolă de incinerare din a doua jumătate a secolului VII, așezarea și necropola slavă de incinerare de la Popina din a doua jumătate a veacului VII și așezarea de la Garvăn din apropiere de Silistra ⁷⁵, cu aceeași datare, necropola slavă de incinerare de la Sărata Monteoru ⁷⁶ din prima jumătate a secolului VII. În partea de vest a României, în zona Carei, la Pișcolt-Nisipărie ⁷⁷, a fost dezvelită o mică necropolă slavă de incinerare din secolul VII, descoperire ce ar fi apropiată cronologic de așezarea de la Moresți-Borșofed ⁷⁸, ce s-ar situa în a doua jumătate a secolului VII.

Menționăm că pe malul stîng al Dunării, în Oltenia, la Balta Verde ⁷⁹ s-au descoperit morminte de incinerare slave din secolul VII e.n. în dune de nisip, ce se situează, mai probabil, tot în a doua jumătate a veacului. Se pare că această descoperire slavă arhaică marchează limita așezării slavilor pe teritoriul României la Dunărea de Jos în secolul VII, deoarece la vest de Porțile de Fier și în Iugoslavia în deosebi pe Valea Moravei nu au fost descoperite așezări și necropole slave din secolul VII. Acestea apar, cel puțin pînă acum, în împrejurimile Bjelinei în Bosnia de nord-est, la Vișegrad, pe Drina mijlocie și la Bišcepolje, lângă Mostar ⁸⁰. De altfel, pentru Singidunum, situat în zona unde lipsesc vestigiile slave timpurii, nu mai avem referiri în izvoare după căderea liniei Dunării (614 e.n.) decît cu referire la domnia lui Heraclius, pînă la 878 e.n., cînd orașul apare pomenit pentru prima oară sub noua sa denumire, slavă. Arheologic, ceramica descoperită la Belgrad în Orașul de Jos, în stratul de cultură medieval, nu coboară ca datare mai jos de jumătatea secolului IX ⁸¹.

⁷¹ Șt. Pascu, *op. cit.*, p. 105—115; C. C. Giurescu și Dinu C. Giurescu, *Istoria Românilor*, I, București, 1974, p. 196—198; K. Horedt, *Das frühmittelalterliche Siebenbürgen*, Innsbruck, 1988, fig. 37, fig. 41, fig. 43 și fig. 48 și p. 86—116 (indeosebi p. 116).

⁷² M. Sâmpetru, SCIV, 22, 1971, 2, p. 241.

⁷³ I. Nestor, Simpozijum, Sarajevo, 1969, p. 141—148.

⁷⁴ *Ibidem*, p. 146.

⁷⁵ J. Văjarova, *Slavjanski i slavjanobălgarski selišta v lălgarskite zemi ot kraja na VI—XI vek*, Sofia, 1965, p. 108—110 și 156—159; *idem*, *Srednovekovno selište s. Garvan VI—XIV.*, Sofia, 1986, p. 200—201.

⁷⁶ I. Nestor, *Dacia*, N.S., 1, 1957, p. 289—295.

⁷⁷ S. Dumitrașcu, *Crisia*, 8, 1978, p. 73—74; J. Némethi, SCIVA, 34, 1983, 2, p. 139—140.

⁷⁸ K. Horedt, *Moresți*, I, 1979, fig. 57, fig. 58 și pl. 40 și p. 99 și 143; *idem*, *Das frühmittelalterliche Siebenbürgen*, fig. 4 și p. 66—68.

⁷⁹ D. Berciu și E. Comșa, *Materiale*, 2, 1956, p. 403—405; D. Berciu, *Comșa*, 5, 1959, p. 529.

⁸⁰ I. Nestor, Simpozijum, Sarajevo, 1969, p. 147; M. Popović, *Beogradska Tordava*, Beograd, 1982, p. 38.

⁸¹ M. Popović, *op. cit.*, p. 39—40.

Dincoace de Dunăre, în Banatul românesc, pe linia Clisurii, s-au scos la iveală unele vestigii din secolele VII—VIII⁸². Pe Mureș, la Arad, a fost cercetată prin săpături succesive o importantă așezare din secolele VIII—IX e.n.⁸³. Ceramica autohtonă din Crișana a putut fi separată de cea a alogenilor urmînd criteriul tipologic prin corelație cu cel cronologic, din secolele II—IV pînă în secolul XI, uneori găsindu-se verigi de continuitate pe același loc (Moroda, jud. Arad) sau în altă parte, în numeroase puncte, evidențiindu-se trăsăturile sale esențiale evolutiv sub aspectul tehnicii, formelor și decorului, față de cea gepidică, avară, slavă, maghiară și tiurcă⁸⁴. Își află originea în tradiția olăriei daco-romane, de unde și asemănarea ei cu cea din restul teritoriului de formare a limbii și poporului român din centrul Transilvaniei și de la sud de Carpați. Trebuie subliniat că în ultimul timp au fost lărgite investigațiile și în estul Transilvaniei, asigurîndu-se un evantai larg de descoperiri arheologice, îndeosebi din secolele VI—VIII e.n., din Depresiunea Ciucului și Bazinul Tîrnavei Mari, așezări deschise de cele mai multe ori, ce continuă tradiția daco-romană⁸⁵.

În legătură cu gepizii și cu slavii nou veniți (cei din urmă atestați nu numai de vestigiile arheologice în zonă, în Crișana, ci și de hidronime, rămase pînă azi — este suficient să amintim numele apei Crasna —) ar mai fi de spus unele lucruri. În primul rînd, că aspectul culturii materiale slave arhaice din secolul VII, reflectat de ceramică, apare rudimentar față de aceeași categorie de olărie gepidică și că nu aflăm forme ceramice gepidice care să fi fost preluate de slavi.

Necropolele în care au fost îngropați gepizi, sincronice cu venirea slavilor, se deosebesc complet ca rit, ritual, organizare și inventar de cele slave. Aceastea pe de o parte. Pe de altă parte, ștergerea identității etnice a gepizilor are loc *foarte curînd* după venirea slavilor, la mai puțin de jumătate de veac, după 614. Deci, o slavizare a lor este exclusă⁸⁶, datele culturii materiale și spirituale și caracterul așezărilor și necropolelor neindicînd contacte culturale sau de asimilare, în sens slav, nu rămîne să admitem decît, fie plecarea gepizilor la intrarea slavilor în Transilvania, ceea ce nu este cu nimic dovedit, fie asimilarea lor de către o altă etnie decît cea slavă, care nu putea fi decît cea romanică, în condițiile istorice date, cînd slavii, spre a-și face loc în cîmpie, au împins pe romanici și pe gepizi în zone alăturate deluroase și muntoase, ușurînd astfel încheierea procesului de contopire a lor.

S-a dovedit că, despre o prezență masivă a avarilor în Transilvania și de o asimilare a gepizilor de către avari nu poate fi vorba. Datele arheologice arată că avarii au avut în Transilvania doar cete de strajă fixate în puncte de supraveghere de interes strategic sau economic. De altfel, îngropările de avari sînt ușor de determinat prin caracteristicile lor de ritual și mobilier funerar ele reprezentînd⁸⁷, fie înmormîntări izolate, fie mici grupe de înhumări la marginea cimitirelor populației locale, față de care, raportat la întreaga necropolă, ei sînt doar o slabă minoritate. De fapt, relațiile dintre romanicii nord-dunăreni din Transilvania, Banat și Crișana cu gepizii, de întrepătrundere culturală, trebuie privite și sub aspectul mai larg al raporturilor cu imperiul romano-bizantin în secolele V—VII, în special cu romanitatea sud-dunăreană.

Atît daco-romanii cît și gepizii au fost beneficiari activi ai schimbului de bunuri, așa cum se constată prin vestigiile ce le-a scos la lumină cercetarea și care demonstrează un evantai larg de produse meșteșugărești de caracter artizan ca vase de import (amfore), opaițe creștine, ploscuțe de teracotă, statuete, tipare de lut ars, cercei, cruciulițe de bronz și de plumb, cataramă de centură, unele găsite în complexe arheologice caracterizate ca aparținînd culturii Bratei, sau celei gepidice, nemaivorbind de numeroase monede romano-bizantine. La care se poate adăuga și producerea locală a unor astfel de obiecte, în ateliere proprii, după modelul romano-bizantin⁸⁸.

⁸² I. Uzum, *Banatica*, 5, 1979, p. 215—224.

⁸³ M. Barbu și M. Zdreba, *Ziridava*, 10, 1978, p. 101—122; idem, *Ziridava*, 11, 1979, p. 181—193; M. Barbu, *Ziridava*, 12, 1980, p. 151—164.

⁸⁴ S. Dumitrașcu, *Crișia*, 8, 1978, p. 59 și urm. (îndeosebi p. 83—85).

⁸⁵ C. Beldiman, *SympThrac*, 7, 1989, p. 410—412; I. Mitrea, *SympThrac*, 7, 1989, p. 416—417 (privire sintetică, cultura în secolele VI—VII în spațiul carpato-danubiano-pontic).

⁸⁶ K. Horedt, *Das frühmittelalterliche Siebenbürgen*, p.

80—85, apreciază că a avut loc o slavizare totală a populației preslave a Transilvaniei (gepizi și romanici dacici) existat la intrarea slavilor începînd din secolul VII și consideră, drept urmare, că românii au migrat de la sud de munți în Ardeal începînd cu a doua jumătate a veacului IX (*ibidem*).

⁸⁷ D. Popescu, *Materiale*, 2, 1956 p. 78—80 (Socodor—Căvăldia (gepizi) și p. 80—83 (Socodor (avari de după 680 e.n.); vezi și K. Horedt, *op. cit.*, fig. 30 (grupa Gîmbes) și p. 65—66.

⁸⁸ I. Barnea, *SympThrac*, 8, 1990, p. 224—228.

Datorită relațiilor neîntrerupte dintre populația nord-dunăreană din afara Imperiului și cea din sudul Dunării, din statul roman de răsărit, s-au păstrat și în scrierile vechi denumirile cursurilor de apă din vestul țării.

Hidronimia majoră din Banat și Crișana este, după cum se știe, de străveche origine dacă, fiind repetat consemnată în timp și în epoca romană târzie, de către Priscus⁸⁹, la jumătatea secolului V, de către Iordanes⁹⁰, la jumătatea secolului VI, de către Geograful Anonim⁹¹ din Ravenna în secolul VII și în evul mediu timpuriu de către Constantin Porfirogenetul⁹² la jumătatea veacului X. Aceste denumiri s-au păstrat pînă azi în gura popoului român. Ceea ce ar putea constitui, prin ele însăși, un argument suficient pentru dănuirea populației băștinașe în aceste locuri din antichitate pînă azi (Timiș, Mureș, Criș, Tisa, etc.).

Aspectul fonetic al denumirilor de riuri consemnate de către Constantin Porfirogenetul, deși redat în greacă este cam același cu cel existent și în ziua de azi la români și se deosebește de aceleași denumiri transmise din antichitatea târzie și consemnate de către Priscus, Iordanes și Anonimul din Ravenna, în secolele V, VI și respectiv VII.

Ceea ce înseamnă că împăratul Constantin Porfirogenetul a avut la dispoziție o sursă de informare de după secolul VII și, evident, anterioară anilor 948—952 e.n., cînd și-a redactat lucrarea, *De administrando imperio*, deci dinainte de secolul X, care a înregistrat aceste denumiri la fața locului de la vorbitori de limbă română din Banat sau Crișana. Mai verosimil pare ca acest lucru să se fi întîmplat în secolul IX decît în secolul VIII, deoarece, după căderea Khaganatului (804 e.n.) și înainte de ocuparea Moraviei Mari de către unguri (906 e.n.), legăturile comerciale și culturale dintre Imperiul Bizantin și Marele Stat Morav au fost intense.

Deoarece aspectul fonetic românesc al acestor hidronime (și al altora, de pe teritoriul românesc nord și sud-dunărean — Olt, Prut, Oltina —) existent și în Evul Mediu, nu s-ar explica prin legitățile transformării fonetice din latină în română comună, s-a considerat, de către unii lingviști, că aceste denumiri de ape au fost transmise populației românești de către slavi (sau de către unguri, în cazul celor din Banat, Crișana și în unele cazuri din Transilvania).

Împrumutul prin filieră maghiară al hidronimelor menționate de Porfirogenet se exclude, deoarece este știut că triburile maghiare se instalaseră în zona de cîmpie străbătută de aceste riuri, în prima jumătate a secolului X, deci, doar cu cîteva decenii înainte de redactarea lucrării amintite la Constantinopol, deci cu mai puțin de jumătate de veac înainte, timp în care aceste denumiri nu aveau cînd să se constituie și pe teren maghiar.

Deci apare evident că maghiarii au luat aceste nume de ape curgătoare de la populația locală, împrumutul invers fiind imposibil. Rămîne în discuție doar împrumutul prin filieră slavă la români, ceea ce înseamnă că slavii, ca populație nou venită le-ar fi împrumutat în secolul VII e.n., cînd s-au instalat în Transilvania, Banat și Crișana, de la vechile populații locale. Ceea ce naște în mod firesc întrebarea: care erau aceste vechi populații locale în ținuturile străbătute de aceste ape în secolul VII? Dacii, ca etnie, și sarmații, de asemenea nu mai existau, de la jumătatea secolului V, respectiv de la sfîrșitul secolului VI e.n. Se romanizaseră sau au fost romanizați prin însușirea limbii latine, respectiv romanice.

În afară de populația romanică, care era foarte numeroasă, rămîn prezenți în zonă doar gepizii, la venirea slavilor, la începutul secolului VII, ca populație compactă zonal, ce încă nu-și pierduse identitatea etnică, dar care, aproape cert, era *bilingvă* la acea dată.

Ei nu erau vechea populație locală și, la rîndul lor, au preluat aceste denumiri de riuri de la vechii locuitori romanici și sarmați în secolul V, locuitori care, la venirea slavilor erau lingvistic romanici cu toții și sint atestați în aceste locuri arheologic, etnografic și prin hidronime, după cum am văzut, fără întrerupere. Și apoi, înșiși gepizii au fost asimilați de către populația romanică în secolul VII, deoarece ulterior acestei date, în secolul VIII, elementele culturii lor materiale specifice nu se mai constată arheologic și nici etnia lor nu mai este menționată în izvoarele literare ale vremii pentru veacul al VIII-lea⁹³. Și, în felul acesta ajungem tot la punctul de plecare, la

⁸⁹ *Excerpta de legationibus*, ed. Carol de Boor, Berlin, 1903, p. 131 (Priscus Panites).

⁹⁰ Iordanes, *Romana et Getica*, ed. Th. Mommsen, Berlin, 1882, (178).

⁹¹ *Itineraria Romana*, II, *Ravennati Anonymi Cosmographia*, Leipzig, 1940, 4, 14 (p. 53—54).

⁹² Constantin Porfirogenetul, *De administrando imperio*,

ed. Moravcsik-Jenkins, 1967, 40, 38—40.

⁹³ Mențiunea lui Paulus Diaconus (*Historia Langobardorum*, I, 27) despre gepizi ca etnie existentă la sfîrșitul secolului VIII (la 787—799 e.n.) nu este confirmată de alte izvoare istorice și nici de cele arheologice. Cu privire la coabitarea gepido-romanică în Transilvania, vezi și C. Diculescu, *Die Gepiden*, Leipzig, 1923, p. 234 și urm. și nota 26.

populația locală veche, autohtonă, care în secolul IX era de acum românească, și care a transmis slavilor în secolul VII și informatorului anonim al curții bizantine în secolul al IX-lea aceste denumiri utilizate de Porfirogenet la jumătatea secolului X.

Pentru ca populația locală romanică să fi pierdut uzul denumirilor de ape curgătoare amintite, după ce le-a „predat” slavilor, trebuia să fi părăsit regiunea în secolul VII, curînd după venirea slavilor (pe la jumătatea acestui veac) și să se fi întors pînă în secolul X în aceleași locuri ca să le reia modificate fonetic, conform limbii slave (adică în secolul IX). Or, nu există nici un fel de dovadă a migrării populației locale autohtone, a lipsei acesteia în intervalul amintit și a revenirii ei la data menționată. Singura explicație a transformării fonetice a—o, o—u și s—ș, s-a găsit, și a fost argumentată mai pe larg în ultimul timp, în evoluția internă a limbii de la latină la română comună îndeosebi sub acțiunea substratului daco-moesic.

În prezent există trei abordări principale ale mutațiilor fonetice de la latina tîrzie la româna comună în privința trecerii de la *a* la *o*, de la *o* la *u* și de la *s* la *ș*, cu aplicabilitate la multe elemente lexicale ce cuprind în aria lor și termenii hidronimiei majore vestice românești de care am amintit. Prima interpretare se înscrie pe linia continuității populației autohtone, în două variante ca argumentare lingvistică: una are în vedere rolul substratului daco-moesic în transformările fonetice amintite⁹⁴, cealaltă socotește că acestea au avut loc pe terenul limbii latine, conform legiților acesteia indiferent de substrat⁹⁵.

Cea de-a doua interpretare în care nu se ține seama de substrat și nici nu se recunoaște că modificările fonetice amintite au putut avea loc în latină, reține numai acțiunea elementului lingvistic slav în producerea acestor mutații. În privința continuității, adepții români ai acestui curent lingvistic sînt împărțiți. Unii, deși nu contestă continuitatea daco-romană sud-dunăreană, nu o explică, sau, în ori ce caz, nu suficient, spre a oferi o imagine istorică clară. Unii dintre ei au susținut sau susțin migrarea românilor din sudul Dunării în nord, la o dată tîrzie, însă, indiferent de nuanțe, toți apreciază că avem de-a face cu termeni preluați de la slavi (ne referim la denumirile marilor ape curgătoare de la Nistru la Tisa și Dunăre) și care, în consecință, au suferit tratamentul fonetic corespunzător, termeni însușiți apoi de români în această formă⁹⁶.

În cea de-a treia interpretare se reține numai transmiterea hidronimiei majore din partea vestică a României doar prin populațiile migratoare, germanice, tiurce sau presupus fino-ugrice premaghiare, omițînd pe slavi, atribuindu-se deci numai acestor populații modificările fonetice survenite pînă la preluarea denumirilor în secolul X de către vechii maghiari, sau, în ultimă instanță, acestora.

Unii cercetători ce se înscriu în acest curent îi includ între transmițători și pe slavi, însă nici unul pe români (romanici).

În ultimul timp, varianta neslavă a acestei teorii a fost abandonată, deoarece transmiterea hidronimelor (majore) prin huni, avari sau bulgari turanici nu putea fi demonstrată fonetic, nefiind cunoscută limba acestora, pe de-o parte, iar pe de altă parte, formele actuale păstrate în limba română nu puteau fi explicate nici prin filieră germanică.

⁹⁴ V. Bogrea, *AHNC*lui, 2, 1923, București, p. 391 (recenzie); E. Petrovici, *Transilvania*, 73, 1942, 11, p. 865—867; V. Georgiev, *LingBalk*, 2, 1960, p. 5—7; C. Poghirc, *RESEE*, 1, 1963, 1—2, p. 189—193 (recenzie); G. Giuglea, *Apulum*, 5, arheologie-istorie-etnografie, 1965, p. 431—437; C. Poghirc, *RRL*, 12, 1967, 1, p. 24—26 și nota 25 (extras); idem, *Philologica et Linguistica. Ausgewählte Aufsätze (1953—1983)*, Bochum, 1983, p. 59—71, p. 73—79 și p. 87—94; idem, *L'Hydronimie roumaine, op. cit.*, p. 359—387; Gr. Brăncuș, *Vocabularul autohton al limbii române*, București, 1983, p. 24, p. 30—31, p. 35—37 și p. 76—84; idem, *SympThrac*, 7, 1989, p. 452.

⁹⁵ B. Petriceicu-Hașdeu, *Etymologicum Magnum Romaniae* (sub îngrijirea lui Gr. Brăncuș), 2, București, 1974, p. 314 și 3, 1976, p. 3144; R. Vulpe, *Actes du IXe Congrès International d'études sur les frontières romaines*, Mamaia, 6—13 septembrie, 1972, București—Köln—Viena, 1974,

p. 267—268 și nota 1; P. P. Panaitescu, *Introducere în istoria culturii românești*, București, 1969, p. 83; Aurelian Sacerdoțeanu, *Lucrările Simpozionului de Toponimie (București—iunie 1972)*, București, 1975 (Institutul de Geografie), p. 39; C. C. Petolescu, *Thraco-Dacica*, 4, 1983, 1—2, p. 143—145 și notele 15—44.

⁹⁶ G. Nandriș, *Despre influența slavă în limba română*, București, 1933, p. 1—14; Nicolaas van Wijk, *Geschichte der altkirchenslavischen Sprache*, I, Berlin—Leipzig, 1931, p. 56—57 și nota 1, p. 56; Al. Rosetti, *Influența limbilor slave meridionale asupra limbii române*, București, 1954 p. 4, p. 16—25; p. 36, p. 54—58 și p. 62; G. Mihăilă, *Impurmuturi slave vechi în limba română*, București, 1960, p. 219—226 și passim; H. Mihăescu, *La langue latine dans le sud-est de l'Europe*, Paris, 1978, p. 34—35; Al. Rosetti, *Istoria Limbii Române*, I, București, 1986, p. 199—200, p. 210—211 și p. 215—219.

Astfel că întreaga construcție a căzut, ieșind din cîmpul științific. În clipa de față se poate aprecia că acest curent, ce exprimă cel mai bine teoria lui Roesler⁹⁷ și numără între susținători indeosebi istorici maghiari, se întemeiază doar pe varianta lingvistică slavă, aceștia socotind că transmiterea numelor de ape s-a făcut de la slavi la maghiari mai întâi și abia mai târziu și de la slavi la români, sau indirect, forma slavă fiind preluată de români prin filieră maghiară. Argumentul principal al exponenților acestei teorii este că, plecînd de la formele antice atestate, ar fi trebuit să avem în românește, conform legităților de transformare ale limbii latine în româna comună, Sameș, Mareș, Alut, Aurud și Împei, și nu Someș, Mureș, Olt, Abrud și Ompoi sau Ampoi, atestate azi (aici s-au inclus și alte denumiri).

Istoricii roeslerieni consideră această ultimă derivare ca fiind de formație slavă, de la o formă Somuș, Moriș, Olt, etc., la slavi transformarea fonetică a —o fiind generală, după părerea lor fără implicații cronologice. Ca atare, acești istorici apreciază că denumirile ce țin de această formație nu pot veni în română direct din cele antice, ele fiind luate prin mijlocie slavă, ceea ce îi duce la concluzia că românii s-au format ca popor la sud de Dunăre, strămoșii lor pierzînd contactul cu teritoriile nord-dunărene la 271 e.n. (și prin aceasta implicit cu apele amintite), transmiterii denumirilor antice fiind slavii, atunci cînd acestea s-au păstrat.

Însă, după cum am arătat în cuprinsul lucrării pînă acum și după cum vom demonstra în continuare, și acest ultim refugiu, în teoria slavistă, se dovedește a fi nu numai precar, ci, pînă la urmă, chiar de nesusținut din punct de vedere științific, dacă lărgim aria de investigație și o aprofundăm, realizînd cuprinderea.

Înainte de a trece la analiza argumentelor principale ale reprezentanților curentului istoric roeslerian actual, credem că este necesar să adăugăm la prima interpretare lingvistică și contribuția mai nouă, sau în orice caz reinnoită și amplu fundamentată, confirmată în ultimul timp, după care mutațiile fonetice a—o, o—u și s—ș, s-au făcut în afara contactului lingvistic cu slavii, deci pe terenul limbii romanice în tranziția de la latina tîrzie la româna comună⁹⁸, fără ca prin aceasta să se afirme sau să se infirme, în mod expres, rolul substratului. Această explicație, bazată pe faptele de limbă, se aplică deci de la sine și termenilor hidronimiei majore vestice românești, ceea ce dovedește că numele marilor ape curgătoare cu aceste caracteristici fonetice nu au fost preluate de români (romanici) de la slavi, ci au fost păstrate continuu din antichitate pînă azi.

Dintre verigile slabe ale interpretării contemporane etalată de istoricii roeslerieni maghiari, ținem să relevăm aici doar cîteva, însă decisive pentru evidențierea caracterului pseudoștiințific al acestei teorii: 1) În privința fenomenului fonetic a—o, o—u, și s—ș, se are în vedere numai nordul Dunării nu și sudul Dunării, la hidronimele rămase din antichitate, în nord avem Olt, în sud avem Oltina, denumirea unui mare lac (și a unei localități) de lângă Dunăre, din Dobrogea.

Cea din urmă apare în izvoare înainte de secolul VI e.n. ca *Altinum*, în secolul VI, *Altina*, iar în Evul Mediu și astăzi, la români (nu și la slavo-bulgari) ca Oltina⁹⁹.

Or, dacă urmăim logica susținătorilor teoriei sus amintite, ar însemna să admitem că și în sudul Dunării româniei (romanicii) au venit din altă parte, după slavi, adică după secolul VII e.n. și ar fi împrumutat de la aceștia denumirile de ape, curgătoare sau stătătoare. Ar rezulta, că poporul român nu s-a format, conform acestei „logici”, nici la nord și nici la sud de Dunăre, venind din alte părți, nu se știe de unde, cum și cînd. Desigur că o astfel de abordare duce, evident, la un non-sens.

Denumirile apelor dintre Timoc și Lom, la fel ca și cele ale marilor riuri de la nord de Dunăre au fost împrumutate de slavi de la populația locală romanică. Deci, dacă vrem să ne situăm pe terenul ferm al adevărului istoric, atunci trebuie să includem în investigație și argumentare toate datele disponibile dintre Nistru, Tisa și Haemus.

⁹⁷ M. Gyóni, *A magyar nyelv görög feljegyzéses szövegeinek* (*Die Streudenkmäler der Ungarischen Sprache in griechischen Texten*), Budapest, 1943, p. 75–76, p. 92, p. 134–135, p. 136 și 138; S. Szádeczky-Kardoss, *Acta AntHung*, 2, 1953, 1–2, p. 77–115.

⁹⁸ I. Bărbulescu, *Individualitatea limbii române și elementele slave vechi*, București, 1929, p. 1, p. 49, p. 95–97 și p. 125–243 (indeosebi p. 212–213); E. Petrovici, *Balkanica*, 7, 1944, 2, p. 465–473 (extras); idem, *RRI*, 11, 1966, 4, p. 313–321; V. I. Gheorghiev, *Slavijanska Filologija*, 3, Sofia, 1963, p. 17–29, și p. 28–29; idem, *Vokalnaia sistema v razvoja na slavjanskite ezici*, Sofia, 1964, p. 5–12;

idem, *Bălgarski ezik*, 16, 1965, 4–5, p. 297–307; idem, *RES*, 44, 1965, p. 7–12; I. Pătruț, *CercLing*, 12, 1967, 1, p. 21–27 și notele 4 și 8; idem, *Romanoslavica*, 16, București, 1968, p. 23–29 (extras).

⁹⁹ I. Barnea, *Dacia, N.S.*, 11, 1967, fig. 1 și p. 355–356 (*Procopius, De aedificiis* IV, 7 și 11); E. Popescu, *Inscripțiile grecești și latine din secolele IV–XIII descoperite în România*, București, 1976, p. 260–261; *Marele Dicționar Geografic al României*, 4, București, 1961, 1, p. 572; *Documente privind Istoria României, neacul XVI, B. Țara Românească*, IV, (1571–1580), București, 1952 (Doc. nr. 120, original slav din 12 august 1573 (7081)).

În această situație urmează să admitem că populația romanică a trăit și a locuit din antichitate pînă azi neîntrerupt, atît la nord, cît și la sud de Dunăre. Sau, în caz contrar, argumentul transmiterii de la slavi la romanici (români) al hidronimelor antice nord și sub dunărene nu mai poate fi utilizat în sensul lipsei continuității, deoarece rămîne fără obiect, ceea ce înseamnă același lucru. 2) În demonstrarea fenomenului lingvistic $a > o$, adepții tezei roessleriene nu țin seamă de faptul că acesta nu este ceva specific slav. Lingvistica modernă a demonstrat cu prisosință, și datele obiective sînt concludente, că transformarea fonetică amintită (cît și a vocalei $o - u$ și a dentalei s urmată de $iota$ în ș) a început încă în limbile geto-dacă și latină, în paralel și că pe teritoriul de formare a limbii și poporului român, atît la nord cît și la sud de Dunăre, fenomenele fonetice amintite au devenit *confluente*, ponderea avînd-o, după romanizarea autohtonilor, substratul daco-moesic, care a determinat impunerea pînă la urmă a acestor fenomene în latina tîrzie vulgară și, în consecință, prin romanică, în româna comună, independent de slavă.

De altfel, în slava veche nici nu a existat vocala o înainte de secolul IX. Or, la această dată limba română era deja formată, *fără aport slav*, deci transformările fonetice în această direcție s-au făcut pe terenul limbii romanice¹⁰⁰. Ele s-au impus însă abia după secolul VI, în secolele VII—VIII e.n., și s-au generalizat în uzul vorbirii nu datorită slavilor conlocuitori la nord și la sud de Dunăre, ci datorită prăbușirii vieții urbane romanice la Dunărea de Jos la începutul secolului VII și căderii în desuetudine cu acest prilej a limbii latine culte. De la această dată limba rurală romanică se impune cu toate caracteristicile ei, ce ajung acum în prim plan și devin dominante în uzul vorbirii, inclusiv sub aspectul fenomenelor amintite, de transformare fonetică, discutate aici.

Trecerea de la s la ș pe care o găsim chiar în denumirile românești ale apelor vestice ce au rămas din antichitate ca Timiș, Mureș, Someș (sau Aigeș, în Muntenia) și care nu poate fi explicată prin slavă, se datorează substratului daco-moesic, după cum o arată și comparația relevantă cu albaneza.

Că trecerea de la a la o , în cazurile discutate, a avut loc efectiv, adică s-a impus după secolul VI ne-o dovedește termenul *Altina* consemnat la începutul secolului VI în inscripții și la jumătatea aceluiași veac în izvoarele literare, deci forma *Olțina* nu s-a putut impune și generaliza decît începînd cu secolul VII, deci în etapa a doua a formării limbii și poporului român.

3) Interpretarea numelor de ape curgătoare mari de moștenire antică sub aspect fonetic, s-a făcut de către istoricii maghiari röslerieni contemporani, fără corelarea cu elementele lexicale din limba română, din care se vede că transformările $a > o$, $o > u$, și $s > \text{ș}$ au avut loc pe teren romanic. Mai mult, ele se constată și la termenii latini care nu au fost împrumutați de slavi, ca *baptizō-āre* = a boteza, *bonus* = bun, *bonum* = bun (pl. bunuri), *caseus* = caș, *caucus* = căuș, *cōgitō-are* = a cugeta, *palumbus* = porumb (porumbel sălbatic), *saucus* = sec. Termenii *acetum* = oțet, *altāre* = altar, oltar, *coctrium* = cuptor, *latro* = lotru, *calendae* = colindă, *Rosalia* = Rusalii, etc., au fost împrumutați de slavi, în formă românească constituită, ceea ce se poate exemplifica prin *Troian* și *troian* (de la *Traianus*) ce vine *direct* din latină în româna comună, după cum ne-o dovedesc inscripțiile din epoca imperială romană. Transmiterea către slavi a unor termeni din domeniul folcloric și religios moștenit, latin, de intimă creație și reluarea lor sub formă fonetică slavă, presupune nu numai pierderea unui cuvînt din uzul limbii romanice ci și o rupere de tradiția romană, ceea ce este inexplicabil. Romanicii purtau *cu ei* tezaurul culturii populare de sorginte latină, pretutindeni, indiferent de teritoriu, dacă se aflau la nord sau la sud de Dunăre sau în altă parte. 4) Referirea la slavi¹⁰¹ ca transmitători ai hidronimiei majore din Banat, Crișana și Transilvania nu-și are rostul, dacă nu se arată de la ce populație au preluat slavii aceste denumiri de ape în secolul VII, ceea ce noi am demonstrat în prima parte a studiului și mai ales de la cine le-au putut împrumuta și goșii cînd s-au instalat în secolul IV în Transilvania (și alte neamuri germanice) dacă populația daco-romană a fost evacuată în sud.

5) În argumentarea lor, istoricii pomeniți diminuează sau ignoră chiar, realitățile din perioada antică tîrzie și medievală timpurie, scoase la lumină prin săpăturile arheologice în ultimele decenii și care demonstrează clar cultura autohtonă daco-romană și după retragerea aureliană pînă la formarea limbii și a poporului român și după aceea, între Haemus și Carpații Nordici, Nistru și Tisa. Arheologic, prezența autohtonilor în Dacia post-romană nu se poate reduce doar la recunoaș-

¹⁰⁰ Vezi mai sus, I. Bărbulescu, E. Petrovici, VI. Gheorghiev și I. Pătruș.

¹⁰¹ Vezi L. Makkai și A. Mócsy, *op. cit.*, p. 111 și p. 212—251.

teea descoperirii cimitirului din punctul Bratei I pentru secolele IV—V e.n.¹⁰² sau, în domeniul denumirilor geografice, doar a unui singur termen românesc peste munți (0,7%) față de 72 (47%) ungare, și acela negat cu citeva rinduri mai sus¹⁰³.

Descoperirile arheologice din perioada de după retragerea aureliană și venirea ungarilor în Pannonia s-au înmulțit considerabil și lista lor poate fi completată pentru Vestul României, cu cele din Maramureș¹⁰⁴ din secolele III—V e.n. din așezările autohtone de la Călinești — Rogoaze și de la Sarasău—Zăpodie și așezarea din secolul VII e.n. atribuită slavilor de la Crăciunești — Mohelca.

Pentru sud-vestul României (Banat și jud. Arad, parțial) din perioada secolelor VII—IX au fost înregistrate până de curând 51 de puncte, cele mai multe din partea de câmpie, constând din așezări deschise, fortificații sau așezări fortificate și necropole de înhumare¹⁰⁵.

Studiile de sinteză au conturat și mai puternic componenta romanică a culturii materiale din Transilvania în perioada pre-slavă cu punct de plecare din secolul IV, aspecte zonale și posibil, o apariție mai târzie a slavilor și a avarilor¹⁰⁶ propusă pentru sfârșitul sau în cel mai bun caz, a doua jumătate a secolului VII. În secolele VII—VIII e.n., importante sînt pe fondul culturii materiale romanice, relațiile dintre autohtoni și slavi și avari¹⁰⁷. Dispariția sau retragerea avarilor la începutul secolului IX, lasă cîmp liber raporturilor româno-slave, destul de complexe din a doua jumătate a veacului VIII și în secolul IX, datorită întrepătrunderii etno-culturale, încheiată pînă în secolul XI cu asimilarea slavilor de la est de Tisa de către români.

Ceea ce este încă dificil de deslușit și explicat este relația dintre datele arheologice și cele lingvistice (între care și toponimice) privind vechimea și specificul culturii slave în teritoriul de peste munți. Dacă data de instalare a lor, în secolul VII, este în general admisă acum, după cit se pare (cu excepția amintită, a cotului sud-estic transilvan, de la sfârșitul secolului VI), încă nu se conturează precis arheologic, dacă primul val slav s-a așezat pentru multă vreme în Ardeal în secolul VII sau a continuat, după un popas, drumul spre sud în Peninsula Balcanică. Cert este că slavii au venit la intervale de timp și în Transilvania, descoperirile de la Someșeni și Nușfalău databile în secolul VIII, ce atestă o pătrundere de slavi (din Moravia și Slovacia), sînt grăitoare¹⁰⁸.

Există posibilitatea ca și alte grupuri de populație, romanice și slave să se fi mișcat în secolul IX, o dată cu prăbușirea Khaganatului și cu pătrunderea elementelor sudice, ale culturii Dridu, străromânești. Pînă acum nu s-au descoperit necropole de incinerare slave în Banat, ceea ce ar fi un indiciu al venirii lor târzii în această regiune, și nici pe Valea Moravei. De aceea, s-ar putea ca slavii timoceni amintiți la 818, care, au trecut sub franci desprinzîndu-se de Bulgaria, să fi fost acolo de puțină vreme ca și abodriții (*praedenecenti*) pomeniți la 824, la rîndul lor amenințați de bulgari, din sudul Banatului, după cit se pare, și care cereau crotirea Imperiului Franc¹⁰⁹.

Este posibil ca în urma căderii Avariei și în timpul confruntărilor ce au avut loc între bulgari și avari în vremea lui Krum urmate de împărțirea teritoriului stăpînit de avari la Dunărea de Jos între bulgari și franci, să se fi dislocat, din masivul romanic de populație dintre Timoc și Sava, grupuri mari de români care au plecat spre sud, ajungînd pînă Grecia (nu este vorba, evident, de românii, care erau descendenți ai populației băstinașe romanizate, din Balcani). În acest chip s-ar explica pătrunderile slave sprijinite de franci.

La sfârșitul secolului IX și începutul secolului X, în legătură cu venirea ungarilor în Pannonia și cu căderea Moraviei Mari, a avut loc un neînsemnat aport de populație vestică, din câmpie, romanică (români) și de slavi (moravi?) în Banat, Crișana și Transilvania, după cum se poate vedea din unele izvoare istorice (Cronica rusă, în ce-i privește pe români — vlahi) și descoperirile de la

¹⁰² *Ibidem*, p. 112—113 și p. 569.

¹⁰³ Vezi E. Illyés, *Ethnic Continuity in the Carpatho-Danubian Area* New York, 1988, p. 317—320.

¹⁰⁴ R. Pop și R. Harhoiu, *SCIVA*, 49, 1989, 3, p.249—272.

¹⁰⁵ A. Bejan, *ActaMN*, 22—23, 1985—1986, p. 223—238 (vezi și Ilie Uzum, *Crisia*, 4, 1974, p. 39—42; M. Rusu, *Banatica*, 1, 1977, p. 264, lista 3 și fig. 1; A. Bejan, *ActaMN*, 20, 1983, p. 489—498).

¹⁰⁶ R. Harhoiu, *Dacia N.S.*, 31, 1987, 1—2, p. 119—129.

¹⁰⁷ M. Rusu, *Relations between the Autochthonous Population*

and the Migratory Populations on the Territory of Romania, București, 1975, p. 133 și urm.

¹⁰⁸ M. Macrea, *Materiale*, 5, 1959, p. 519—527; M. Cernă, *Materiale*, 7, 1961, p. 519—529; idem, *Istoria României*, I, București, 1960, p. 742—744; Kurt Horedt, *Das frühmittelalterliche Siebenbürgen*, Innsbruck, 1988, fig. 31 și p. 68.

¹⁰⁹ În legătură cu aceste triburi slave, vezi J. Barnea, în *Istoria României*, I, București, 1960, p. 760—761.

Ciumbrud¹¹⁰ (pe Mureș, în zona Aiud). La Ciumbrud, în mormintele de inhumație, toate creștine, cu orientare vest-est, obiectele de podoabă sînt de tip morav — Stare Mesto și se plasează cronologic în a doua jumătate a secolului IX și începutul secolului X e.n.¹¹¹. O notă caracteristică pentru această necropolă este lipsa din morminte a armelor, vaselor, topoaielor, cuțitelor de fier. În cele 32 morminte cercetate aici în punctul „Podireu” nu există decît obiecte de inventar personal, îndeosebi podoabe de corp și piese de port, multe sînt fără inventar.

Prin adaosul de populație romanică în Transilvania înainte de pătrunderea culturii Bjelo Brdo căreia i-au deschis drum maghiarii, s-ar putea explica și prezența inelelor de timplă cu capăt în forma de S în morminte de la sfîșitul secolului IX — începutul secolului X, deoarece romanicii vestici erau în aria, eterogenă etnic, a acestei culturi, acest tip de inel fiind elaborat deja în secolul IX¹¹².

În concluzie se poate afirma, după acest lung excurs, că romanitatea transilvană, ca parte a vetrei romanice, a locuit continuu din antichitate pînă azi pe aceste meleaguri, și că în procesul de etnogeneză și glotogeneză romanicii răsăriteni s-au dezvoltat independent de slavi, formîndu-se ca popor neolatin, dezvoltînd o cultură materială și spirituală proprie, de străveche tradiție dacoromană, atît la nord cît și la sud de Dunăre, între Carpații Nordici și Munții Haemus, Nistru și Tisa, în ciuda tuturor vicisitudinilor.

L'ouest de la Roumanie aux IVe—Xe siècles de notre ère

RÉSUMÉ

L'histoire de la Transylvanie, du Banat, de la Crișana et du Maramureș durant le processus d'ethnogenèse et glottogenèse du peuple roumain a été substantiellement complétée à la suite des investigations archéologiques.

Le nombre des habitats et des nécropoles à caractère dacoromain villageois de la Dacie romaine de *corona montium* datés aux IIe—IIIe siècles de n.è., a augmenté, car, après la retraite dans le seconde moitié du IIIe siècle on constate un afflux de population dacique des Carpes, qui a renforcé l'élément autochtone dacoromain local.

En Banat et Crișana on trouve la même persistance de la population autochtone, prouvée par la grande densité d'habitation révélée par la découverte de nombreux établissements et nécropoles des IIe—IIIe siècles de n.è., comprenant des éléments spécifiques de culture matérielle.

À la même époque, dans la plaine du Banat et de la Crișana les découvertes sarmates des nécropoles attestent la cohabitation des Sarmates et des autochtones et également une influence puissante de la culture dacoromaine exercée sur les premiers. Durant les siècles suivants au IVe—VIe siècles de n.è., la recherche archéologique atteste la même persistance autochtone dacoromaine au Banat, en Crișana et au Maramureș, où, tout comme en Transylvanie, d'ailleurs, on a réussi à identifier des établissements ruraux spécifiquement dacoromains d'aspect provincial, où les éléments caractéristiques germaniques sont insignifiants.

¹¹⁰ Vezi A. Dankanits și I. Ferenczi, *Materiale*, 6, 1959, p. 605—615.

¹¹¹ M. Comșa, *Istoria României*, I, București, 1960, p. 744, datează cimitirul de la Ciumbrud în prima jumătate a secolului X e.n.; Mircea Rusu, *Relations between the Autochthonous Population ...*, București, 1975, p. 207, îl datează din secolele IX—X e.n., considerîndu-l mai vechi decît cele de tip Bjelo Brdo și că atestă o populație creștină româno-slavă, înainte de creștinarea ungarilor; Kurt Horedt, *op. cit.*, fig. 34 și p. 74—78, îl datează în a doua jumătate a secolului IX e.n.

¹¹² R. Heitel, *SCIVA*, 37, 1986, 3, p. 244—246 și nota 46. În legătură cu cultura Bjelo Brdo în Transilvania, Dorin Popescu (*Istoria României*, I, București, 1960, p. 770—772) o consideră în esență, slavă; K. Horedt (*op. cit.*, fig. 40 și p. 78 și p. 87—96) cu datare de început în a doua jumătate a secolului X și dăinuire pînă în secolul XII inclusiv

(etapa Urzie Cișfalău) apreciază că în cultura Bjelo Brdo se pot deosebi două componente etnice, una slavă și una veche maghiară, dar seceate că este necesar ca atribuirea etnică să se facă de la caz la caz. Cultura mai timpurie, din secolul IX, numită de autor carpato-balcanică, este caracterizată ca o enclavă bulgară în urma pătrunderii de la sud de Carpați (grupa Blandiana A) (ibidem, fig. 32 și p. 68—71). Grupa Blandiana B (ibidem, fig. 33 și p. 71) datată în prima jumătate a secolului X e.n. nu este caracterizată etnic. Românii, după aprecierea autorului, veniți în Transilvania în a doua jumătate a secolului IX, oricum existenți acolo în prima jumătate a veacului X, nu li se atribuie arheologic nici o cultură materială sau apartenența la vreuna dintre ele. Ne întrebăm, care a fost atunci cultura materială a românilor lui Gelu, de pildă, alături de care trăiau și slavi, sub conducerea acestuia?

À partir du IVe siècle de n.è., on remarque la cohabitation des Sarmates et des Daco-Romains dans les plaines du Banat et de la Crişana, dans la région de contact dans les mêmes établissements (ayant, bien sûr, des nécropoles communes) à l'encontre de la période précédente, des I^e—IIIe siècles de n.è., lorsque les Sarmates campaient des habitats saisonniers.

Les relations directes et quotidiennes avec les Daco-Romains ont mené aux IVe—VIe siècles de n.è., à la romanisation des Sarmates, particulièrement après la seconde moitié du Ve siècle, lorsque le processus de la romanisation des Daces (les gens du pays ainsi que les Carpes) une fois achevé, les Sarmates de la plaine communiquaient, dans les rapports établis avec des paillers de langue latine, langue romane qu'ils employaient pour s'entendre avec la population romane aussi bien qu'avec les Gépides, auprès desquels ils cohabitaient.

Après la chute de la domination des Huns et le rétablissement de l'autorité et du contrôle de l'Empire Romain d'Orient au Bas Danube, commencent à disparaître les caractéristiques des coutumes païens des Sarmates.

Un facteur qui a précipité la romanisation des Sarmates a été la christianisation latine, qui doit avoir eu lieu dans la seconde moitié du Ve siècle. De toute façon, la romanisation des Sarmates était achevée à la fin du VIe siècle, car les sources ne les attestent plus comme peuple dans les contrées où ils ont habité.

Les Romains (la population romane) des Ve—VIe siècles de l'Ouest de la Transylvanie ont conservé de la population sarmate antique quelques noms géographiques importants, tel celui des montagnes Zarand, qui a survécu chez les Roumains jusqu'aujourd'hui. D'ailleurs, le parler des contrées du Banat et de la Crişana forme une zone qui diffère de la carte linguistique des dialectes roumains du nord du Danube. La tradition des Sarmates a mis son sceau sur le costume populaire roumain de la plaine du Banat, de la Crişana et de l'Oaş, qui diffère du costume populaire roumain de Transylvanie (*corona montium*).

Après la romanisation des Sarmates, la seule population chrétienne „barbare” de Banat, de Crişana et de Transylvanie qui se maintenait comme peuple jusqu'à l'arrivée des Slaves, était celle des Gépides. Ceux-ci faisaient partie de la grande culture matérielle et spirituelle romano-byzantine, et, à leur tour, ils ont été assimilés par la population romane (dont le nombre avait augmenté à la suite de la romanisation des Sarmates) après l'arrivée des Slaves en Transylvanie, Banat et Crişana.

Au VIIIe siècle la culture matérielle spécifique des Gépides ne peut plus être décelée et les sources ne les mentionnent plus. L'assimilation des Sarmates et de Gépides doit être considérée d'ailleurs dans le contexte plus large des relations de la population romane du nord du Danube, de Transylvanie, Banat et Crişana avec l'Empire Romain de l'Orient des Ve—VIIe siècles, particulièrement avec la population romane du sud de Danube. Les relations économiques établies par l'échange au-delà du Danube (grains, bétail, miel, cire etc.) étaient très actives tout comme celles dans le domaine spirituel.

Ces réalités de cette époque reculée peuvent être aussi démontrées par les nombreux vestiges révélés par la recherche archéologique, les produits artisanaux trouvés dans les complexes de la culture romane de Bratei, des Sarmates et des Gépides. Par conséquent, on peut considérer qu'à partir du VIIIe siècle, la population du Banat, de la Crişana, de Maramureş et de la Transylvanie était formée de Romains et Slaves, les Gépides ayant déjà été assimilés.

Au VIIe et dans la première moitié du VIIIe siècle, les Slaves du territoire de la Roumanie (tout comme ceux de la Bulgarie et de la Grèce) habitaient dans des communautés villageoises „fermées”, ayant des nécropoles exclusivement d'incinération tout séparées de celles des habitants autochtones.

Par conséquent, dans la seconde moitié de la période d'ethnogenèse du peuple roumain (au VIIe et dans la première moitié du VIIIe siècle) les communautés romane et slave se sont développées parallèlement dans des régions voisines, mais sans cohabiter dans les mêmes villages.

En fait, la cohabitation roumano-slave a commencé à l'intérieur du même établissement (et ayant des cimetières communs) dans la seconde moitié du VIIIe siècle, lorsqu'on remarque des nécropoles birituelles d'inhumation et d'incinération, non seulement au-delà des montagnes, mais aussi dans les régions extracarpatiques de la Roumanie.

Aux VIIe—VIIIe siècle (tout comme aux IXe—Xe siècles) on remarque au Banat et dans la Crişana un accroissement des établissements où la recherche archéologique a constaté une culture matérielle et spirituelle développée, où, le rôle principal est détenu par la population

romane (les Roumains) et non par les Slaves. D'ailleurs, ce sont les Romans qui ont maintenu et transmis les éléments de la culture matérielle et spirituelle de l'Antiquité tardive jusqu'au Haut Moyen Âge dans tous les domaines de la vie rurale.

La conservation chez les Roumains, de noms de rivières d'ancienne origine dace même au-delà des montagnes au Banat, dans la Crişana, en Maramureş et en Transylvanie, met en évidence qu'ils n'ont pas quitté leur habitat ancestral. Donc, la théorie selon laquelle l'hydronymie majeure (Timiş, Mureş, Criş, Olt, Tisa) a été empruntée aux Slaves par les Roumains n'a pas de fondements, car les transformations phonétiques $a > o$, $o > u$ ne sont pas de caractéristiques slaves, mais, en revanche, elles sont identifiées dans la langue gëto-dace et dans le latin vulgaire, et, quant à la transformation $s > ş$, pas du tout explicable par la filière slave, elle est également due au substrat daco-moesien, comme il résulte de la comparaison du roumain à l'albanais. Ces transformations ont eu lieu sur le territoire linguistique roman, indépendamment des contacts linguistiques avec les Slaves et ont commencé dans un passé encore plus lointain, ce qui est démontré par les inscriptions latines de l'époque impériale romaine (et romaine tardive) où l'on constate des transformations phonétiques $a > o$ et $o > u$.

C'est un phénomène généralement caractéristique à la langue romane du nord et du sud du Danube (réflété aussi dans la toponymie et l'hydronymie, et les dénominations ayant de telles caractéristiques ont été enregistrées non seulement au nord mais aussi au sud du Danube, dans les contrées latinophones), ce qui prouve une confluence de deux lois linguistiques-phonétiques où le poids est dû au substrat daco-moesien.

Les changements phonétiques mentionnés (mutation $a > o$, $o > u$, $s > ş$) se sont imposés et généralisés dans la langue romane seulement après le VIe siècle, aux VIIe—VIIIe siècles, sans contribution slave, et ceci pas à cause de la cohabitation avec les Slaves, mais à cause de la chute de la vie urbaine romane au début du VIIe siècle au Bas Danube et à la tombée en désuétude de la langue latine littéraire. D'ailleurs, on considère, que dans le vieux slave il n'y a pas eu de voyelle o avant le IXe siècle, lorsque le roumain était déjà formé.

En regardant les faits d'une manière générale, constatons que les documents dont nous disposons attestent une cohabitation magyaro-slave à l'ouest de la Tisa, achevée par l'assimilation des Slaves dans le cadre du processus d'ethnogenèse du peuple hongrois, par le baptême catholique, mais, à l'est de la Tisa, une cohabitation des Roumains avec les Slavs, achevée par l'assimilation des Slaves par les Roumains, à la suite de la christianisation orthodoxe accomplie après l'achèvement du processus de formation de la langue et du peuple roumain.

Quant à la pénétration des Magyars migrants en Pannonie, la direction est depuis longtemps établie — non par les défilés des Carpates Orientaux, donc d'abord par la Transylvanie et d'ici vers l'Ouest dans la Plaine de la Tisa, mais, au contraire, selon les sources historiques qui le prouvent (corroborées par les témoignages archéologiques et toponymiques) du Nord au Sud et ensuite de l'Ouest à l'Est, à partir de la Pannonie vers les plaines du Banat et de la Crişana et ensuite en Transylvanie, par étapes et pendant une longue période de temps, entre les années 900 et 1200.

